

afgiftekantoor Antwerpen X

vivat academia

tijdschrift van het Verbond der Vlaamse Academici
driemaandelijks nr 121 oktober, november, december 2003

*"Elk fatsoenlijk mens
schaamt zich
voor de regering
waaronder hij leeft"*

(H. L. Mencken, Amerikaans journalist)

Inhoud

Alles wel beschouwd (FJ)	149
Kinderen van het vaderland (Herman Simissen)	151
Is de democratie stervende? (Jaak Peeters)	168
Huizinga versus Schmitt (Piet Tomissen)	180
Over neo-reactionairen en zwarte lijsten (Alain Mouton)	190
Vlaanderen en de uitbreiding van de Europese Unie (Geert van Calster)	196
Laat de markt het voordeel van de twijfel (Stijn Debruyne)	203

secretariaat: Passendalestraat 1A

tel 03 366 18 50, fax 03 366 60 45

e-post vva@vva.vvb.org, <http://vva.vvb.org>, giro 000-0429238-13

verantwoordelijke uitgever: M. Storme

Passendalestraat 1A

2600 Berchem

Alles wel beschouwd

Mr Drs Frank Judo

Niets is zo onpraktisch als een goede theorie

De parlementaire discussie over het toekennen van gemeentelijk stemrecht aan vreemdelingen die geen burger van de Europese Unie zijn, zal ongetwijfeld een plaats verdienen in de annalen. Vooreerst omdat het debat de ambitie lijkt te hebben elk publiek debat rond dit onderwerp te vervangen. Dat is althans de enige betekenis die men kan geven aan de te pas en te onpas herhaalde stelling van bepaalde voorstanders van deze toekenning, als zou het debat niet opnieuw moeten worden gevoerd, maar "al lang gevoerd zijn". Voorwaar een eigenaardige stelling in het kader van een regeringsvorm, de democratie, die uit haar aard zelf moeilijk samengaat met het definitieve afsluiten van discussies.

Minstens even eigenaardig is de schabouwelijke kwaliteit van de argumenten die heen en weer worden gebruikt.

Om aan de pro-zijde te blijven, verbaast het dat zelfs geen ernstige moeite wordt gedaan om tegen te spreken dat de toekenning van gemeentelijk stemrecht een gadget is, en meer symbolische dan praktische gevolgen zal hebben. Fundamenteler – en dus nog minder aanwezig in het debat – lijkt me de vraag of dit eigensoortige "migrantenstemrecht" geen averechts effect zal hebben. Waar wil men in 's Hemelsnaam heen door naast het gewone stemrecht, als attriboot van het burgerschap, een tweede soort stemrecht uit te vinden, dat Godbetert nog wordt verbonden met het afleggen van een plechtige verklaring. Wie een kat een kat wil noemen, kan enkel vaststellen dat op deze manier geen burgers worden gecreëerd, maar veeleer een soort metoiken, mede-bewoners, die weliswaar tot op zekere hoogte inspraak krijgen in het landsbestuur, maar alles behalve volwaardige burgers zijn, getuige eens te meer de wat bizarre eedformule, maar eveneens de niet-verlening van andere politieke rechten, buiten het stemrecht.

Op die manier wordt op een vrij fundamentele, maar bijzonder weinig expliciete wijze, afgeweken van een beginsel van de moderne staat, namelijk de uniciteit van het burgerschap. Het is geen toeval dat fenomenen als de gewone of de volle naturalisatie een na een gesneuveld zijn, om plaats te maken voor de "staat van Belg", het

Het VVA ontstond begin vorige eeuw als groepering van regionale oud-studentenkringen en heeft tot doel:

- culturele en maatschappelijke vorming ;
- verspreiding van wetenschap en cultuur ;
- behartiging van de belangen van academici, in het bijzonder het universitair onderwijs en onderzoek en permanente vorming ;
- ijveren voor verdere Vlaamse ontvoogding en ontplooiing van de Nederlandse cultuur.

Er zijn VVA-afdelingen in Oostende, Brugge, Ieper, Kortrijk, Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Taxandria, Klein-Brabant, Campinia, Brussel, Leuven-Hageland en Limburg.

Algemeen secretariaat

Rita WARDENIER

adres: Waversesteeweg 288, 1040 Brussel

gsm: 0472 89 33 99

fax: 02 412 42 00

e-mail: rwardenier@hotmail.com

Administratief secretariaat

Mia CUYPERS

adres: Passendalestraat 1 A, 2600 Berchem

tel: 03 366 18 50

fax: 03 366 60 45

e-mail: vva@vva.org

volwaardige burgerschap, dat niet in volledige of halve versies te verkrijgen is, maar al dan niet wordt verleend. Wat men nu opvoert, herinnert veeleer aan wat bestond in pre-moderne samenlevingen, met tientallen naast elkaar bestaande personele statuten en burgers van vele slag binnen één enkele staat.

De Grondwetgever heeft zich verzet tegen deze benadering, door het bestaan van standen in de moderne staat te verwerpen. Wat nu gebeurt, heeft echter veel wel van een achterbakse terugkeer van de standen. Geen hond die er echter moeite mee lijkt te hebben.

Blijkbaar vindt de hedendaagse en zelfbewuste burger het veel fundamenteeler dat de titularissen van het migrantenstemrecht niet onderworpen zullen zijn aan de stemplicht, terwijl hijzelf op gezette tijden de vrije zondagmiddag minstens deels dient op te offeren aan het vervullen van een burgerplicht. Het is moeilijk om zijn oren te geloven, maar dat is inderdaad het ultieme argument van de tegenstanders van het migrantenstemrecht. Gaat het echt enkel daarom?

Haast even lachwekkend was de suggestie de problematiek van het migrantenstemrecht "*pour les besoins de la cause*" te defederaliseren. Om het resultaat van een dergelijke operatie te voorspellen, is weinig zo overbodig als profetische gaven: een situatie waarbij Wallonië wel en Vlaanderen geen migrantenstemrecht zou toekennen, zou een geschenk uit de hemel geweest zijn voor die francofone kringen die – vaak met succes – het buitenland bewerken om de internationale opinie ervan te overtuigen dat Vlaanderen een retrograde en onverdraagzame regio is, aan wie men niet met goed fatsoen verdere autonomie kan toekennen. Defederalisering van de stemrechtproblematiek zou de ultieme boemerang zijn geweest. Het klonk echter goed in de media van de avond, vandaar.

Als de hele heisa over het migrantenstemrecht ons iets moet leren, is het de totale irrelevantie van argumenten in ons publieke debat. Noch aan de ene, noch aan de andere zijde, wordt ook maar enige moeite gedaan om door te denken over de pro's en de contra's van het eigen standpunt, over gewenste gevolgen en ongewenste nevenverschijnselen.

In die zin moet men de "filibusters", die geen zinniger bezigheid vonden dan voor te lezen uit toeristische publicaties om het debat te vertragen, het voordeel van de twijfel gunnen: zij hebben tenminste niet voorgewend dat ze een hoogstaand debat de moeite waard vonden.

Kinderen van het vaderland

Drs. Herman Simissen

Enkele opmerkingen over de betekenis van de Verlichting voor de opkomst van het nationalisme¹

Op het eerste gezicht is het wellicht vreemd de Verlichting en het nationalisme met elkaar in verband te brengen. Dit alleen al, omdat – zoals een oppervlakkige oriëntatie leert – het verschijnselen uit twee verschillende periodes in de geschiedenis betreft. De Verlichting immers valt grofweg samen met de achttiende eeuw, terwijl het nationalisme opkwam in de loop van de negentiende eeuw. Ook inhoudelijk ligt het niet direct voor de hand de Verlichting en het nationalisme met elkaar in verband te brengen. De karakteristieke manier van denken van beide stromingen is immers totaal verschillend. In het nationalisme ligt de nadruk steeds op het particuliere, op het eigen karakter van landen en volkeren, op wat hen van elkaar onderscheidt en scheidt. De Verlichting daarentegen is veeleer gericht op het universele, op het algemeen menselijke, op ideeën en idealen die algemeen geldig zijn. Toch zal ik proberen te laten zien, dat de Verlichting wel degelijk van betekenis is geweest voor de opkomst van het nationalisme. Daarbij gaat het om meer dan alleen een temporele relatie: de Verlichting is niet alleen van betekenis geweest voor de opkomst van het nationalisme omdat zij aan het nationalisme vooraf ging, neen, het gaat ook om een inhoudelijke betekenis. Daarbij is het van belang, dat eerst wordt ingegaan op de vraag wat de Verlichting nu eigenlijk inhield.

Wat is Verlichting?

Al in de tijd van de Verlichting zelf – dat is grofweg de periode van 1680 tot 1800 – werd uitvoerig gedebatteerd over de vraag hoe de Verlichting moest worden omschreven. In het Duitse taalgebied wierp de theoloog Johann Friedrich Zöllner (1748-1805) in het *Berlinische Monatsschrift* in december 1783, in een artikel over de wenselijkheid van het burgerlijk huwelijk, de vraag op wat Verlichting eigenlijk is. In de volgende jaargang gingen verschillende auteurs op deze vraag in. Eén van degenen, die de vraag probeerden te beantwoorden was de beroemde Duitse filosoof Immanuel Kant (1724-1804). Zijn essay *Beantwortung der Frage: Was*

ist Aufklärung? (Beantwoording van de vraag: wat is Verlichting?) uit 1784 opent met één van de meest bekende van de omschrijvingen die aan de term Verlichting zijn gegeven:

Verlichting is het uittreden van de mens uit onmondigheid die hij aan zichzelf te wijten heeft. Onmondigheid is het onvermogen zich van zijn verstand te bedienen zonder de leiding van een ander. Men heeft deze onmondigheid aan zichzelf te wijten, wanneer de oorzaak ervan niet in een gebrek aan verstand, maar in een gebrek aan vastberadenheid en aan moed ligt, zich van zijn verstand zonder leiding door een ander te bedienen. Sapere aude! Heb de moed, je van je eigen verstand te bedienen! is derhalve de zinspreuk van de Verlichting.²

Maar al werd de omschrijving die Kant hiermee van de Verlichting gaf zeer bekend, dit was geenszins het laatste woord dat in het debat over de betekenis van de Verlichting werd gesproken. Integendeel, de discussies over de betekenis van de term Verlichting gingen onverminderd voort, tot op de dag van vandaag. Hoewel in deze discussies tal van verschillende standpunten werden ingenomen, ontwikkelde zich desondanks een min of meer eenvormig beeld van de Verlichting. Dit hield in, dat het als kenmerkend voor de Verlichting – als een intellectuele beweging in West-Europa – werd gezien dat het verlangen bestond het menselijk handelen niet zozeer te laten leiden door (bij)geloof of openbaring, als wel door de rede; dat er vertrouwen bestond in de vermogens van het menselijk verstand om de samenleving te hervormen en het individu te bevrijden van de beperkingen opgelegd door gewoonte of willekeurig gezag; en dat dit alles rustte op een wereldbeschouwing die in toenemende mate haar rechtvaardiging in de wetenschap vond, veeleer dan in godsdienst of traditie. Een belangrijke mijlpaal in de ontwikkeling van dit beeld van de Verlichting was het boek *Die Philosophie der Aufklärung* (1932) van de Duitse ideeënhistoricus en filosoof Ernst Cassirer (1874-1945). Tot aan het einde van de jaren zestig van de vorige eeuw bleef dit beeld van de Verlichting onaangetast, maar in de jaren zeventig werden hier vraagtekens bij geplaatst.

Onderzoek dat sindsdien werd gedaan, leidde tot nieuwe inzichten. Een eerste conclusie die uit dit recente onderzoek kan worden getrokken is, dat de Verlichting veel minder een Frans, of zelfs West-Europees, verschijnsel is geweest dan lang werd aangenomen. De Verlichting deed zich in vrijwel alle Europese landen voor, ook in Oost-Europa of op het Iberisch schiereiland, met nationale eigenaardigheden en accenten. Juist

daarom is het moeilijk te spreken van 'de' Verlichting: dit suggereert ten onrechte, dat van een eenvormigheid kan worden gesproken.

Een tweede conclusie is, dat de geschiedschrijving over de Verlichting lange tijd is gedomineerd door aandacht voor de Franse Verlichting, en dat dit tot vertekeningen heeft geleid. Een goed voorbeeld is de houding tegenover de godsdienst in de Verlichting: bezien vanuit een breder perspectief dan alleen het Franse, blijkt dat er een veel grotere verscheidenheid bestond in de houding tegenover godsdienst en kerk. Ook de vraag naar de mogelijke invloed van de ideeën van de Verlichting werd gedomineerd door de geschiedschrijving over Frankrijk: niet zelden werd de Verlichting opgevoerd als oorzaak bij uitstek van de Franse Revolutie. Bij nader inzien echter blijkt de relatie tussen de ideeën van de Verlichting en de Franse Revolutie veel complexer te zijn. En wanneer het Franse perspectief wordt losgelaten, blijkt de relatie tussen Verlichting en revolutie nog veel minder eenduidig.

Een derde en laatste conclusie luidt, dat door al het onderzoek dat de laatste decennia naar de Verlichting is gedaan weliswaar de kennis van dit tijdperk enorm is toegenomen, maar dat daarmee het beeld van de Verlichting – om een bekende uitdrukking van de Nederlandse historicus Jan Romein (1893-1962) te gebruiken – is 'vergruisd'.³ Er bestaat niet langer een eenduidig beeld van de Verlichting: er is het nodige, en soms ronduit veel, bekend over tal van aspecten van dit tijdperk, maar een samenhangend beeld van de Verlichting is verloren gegaan. De Verlichting blijkt een veel ingewikkelder verschijnsel te zijn geweest dan lange tijd werd aangenomen – over vrijwel alle eigenschappen die van oudsher aan de Verlichting werden toegedicht blijkt discussie niet alleen mogelijk, maar wordt die discussie ook daadwerkelijk gevoerd.

Dit alles maakt het bepaald moeilijk om te spreken over *de* betekenis van *de* Verlichting voor de opkomst van het nationalisme. Allereerst omdat het, na alles wat daarover tot dusver is opgemerkt, moeilijk is om te spreken over *de* Verlichting, op de tweede plaats omdat – als het al zo moeilijk is om te spreken over *de* Verlichting – het nog moeilijker is om te spreken over de betekenis van de Verlichting voor latere ontwikkelingen. Toch wil ik proberen, in algemene zin enkele opmerkingen over de Verlichting te maken, waarbij ik inga op de drie aspecten die ik eerder noemde waar ik sprak over het min of meer eenvormige beeld van de Verlichting dat lange tijd bestond. Dit zijn de idee dat de mens zich niet zozeer door de openbaring of het geloof zou moeten laten leiden, ofwel de veranderende houding ten opzichte van de godsdienst; het vertrouwen in de vermogens van het menselijk verstand om de

samenleving te hervormen en het individu te bevrijden van de beperkingen opgelegd door gewoonte of willekeurig gezag; en de opkomst van een wereldbeschouwing die in toenemende mate haar rechtvaardiging in de wetenschap vond.

De Verlichting en de godsdienst

In beschrijvingen van de Verlichting heeft de godsdienst altijd een belangrijke plaats ingenomen: het werd als kenmerkend voor de Verlichting beschouwd dat godsdienst en kerkelijke instellingen werden bekritiseerd of zelfs afgewezen. Bijgevolg zou er sprake zijn geweest van een afname van de godsdienstigheid, en de betekenis van het geloof zou daarmee in de Verlichting ingrijpend zijn veranderd. Is hiervan in zekere zin sprake in het geval van de Franse Verlichting – men denke aan auteurs als Voltaire (1694-1778), de la Mettrie (1709-1751) of baron D'Holbach (1723-1789) – wanneer een breder perspectief dan alleen het Franse wordt gekozen, zoals in recent onderzoek veelvuldig het geval is, dan geeft dit een veel genuanceerder beeld te zien. De Verlichting blijkt dan een tijdperk te zijn geweest met veel godsdienstige discussies en vernieuwingen, met standpunten uiteenlopend van de vijandigheid ten opzichte van geloof en kerk van Voltaire, tot pogingen om juist de redelijkheid van godsdienstige overtuigingen aan te tonen. Het tijdperk ook, waarin de idee van godsdienstige tolerantie tot ontwikkeling kwam – zoals onder meer tot uitdrukking kwam in de *Toleration Act* (1689) die in Groot-Brittannië werd ingevoerd, die de straffen tegen degenen die niet de *Church of England* aanhingen aanzienlijk afzwakte. In dit verband kan verder worden gewezen op de decreten die in 1787 in Frankrijk werden uitgevaardigd, waarin het protestante geloof in beperkte mate werd toegestaan. De ontwikkeling van de idee van godsdienstige tolerantie moet worden gezien tegen de achtergrond van ervaringen uit de tijd van de Reformatie, de periode waarin Europa werd verdeeld door diepgaande religieuze en politieke conflicten. Uit deze ervaringen groeide tijdens de Verlichting het besef, dat religieuze overtuigingen niet door dwang kunnen worden opgelegd. Bijgevolg werden pogingen om een religieuze uniformiteit op te leggen als misplaatst beschouwd. Zo ontstond een klimaat waarin de idee van religieuze tolerantie tot ontwikkeling kon komen, al bleek het geenszins eenvoudig deze idee ook in de praktijk te brengen. Dit bijvoorbeeld omdat de vraag zich opdrong of onderdanen die een ander geloof beleden dan hun vorst wel echt loyaal aan hem konden zijn. Juist uit discussies over dit soort vragen zijn de verschillen

te verklaren in tijdstip waarop en tempo waarin de religieuze tolerantie in de verschillende Europese landen in praktijk werd gebracht.

Ook voor de verschillende godsdiensten zelf had de ontwikkeling van de idee van religieuze tolerantie betekenis. De neiging elkaar te vuur en te zwaard te bestrijden verdween geleidelijk. In plaats daarvan kwam de wens op de redelijkheid van het eigen geloof aan te tonen: niet dwang, maar argumenten moesten voortaan andersdenkenden overtuigen. Dit betekende dat meer belang aan het verstand werd gehecht en minder aan de openbaring. In dit intellectuele klimaat kwam de idee van het Deïsme op, die ervan uitging dat God weliswaar in den beginne het universum heeft geschapen, maar daarin niet meer ingrijpt. In samenhang met deze idee werden ook vragen gesteld bij de (historische) betrouwbaarheid van de bijbel. Kon bijvoorbeeld wel geloof worden gehecht aan de wonderen waarover in het Nieuwe Testament werd verhaald?⁴ En zo niet, wat betekende dit dan voor de goddelijkheid van Christus? Dit soort vragen werd overigens niet alleen vanuit intellectuele belangstelling en discussie gesteld, maar ook ingegeven door concrete gebeurtenissen. Een voorbeeld is de aardbeving van Lissabon in 1755, waarbij duizenden slachtoffers vielen. Hoe kon God zoiets toestaan?⁵ Het debat over deze en soortgelijke vragen leidde tot de opkomst van nieuwe religieuze bewegingen, zoals het Methodisme, dat zich losmaakte van de Anglicaanse kerk. Maar ook binnen andere kerken ontstonden hervormingsbewegingen. In samenhang met dit alles kwam een nieuwe benadering op bij het bestuderen van de godsdienst: godsdienst werd beschouwd als het product van menselijke activiteit, bijvoorbeeld in *Natural History of Religion* (1757) van de Schotse filosoof en historicus David Hume (1711-1776). De houding tegenover godsdienst en kerk blijkt zo in de Verlichting veel complexer te zijn geweest, dan het traditionele beeld van de Verlichting wil doen geloven.

Een verandering die nauw verbonden is met de veranderende godsdienstige opvattingen heeft betrekking op de geschiedenis, meer in het bijzonder op de opvattingen over het historisch proces. Van oudsher bestond de idee, dat God de loop van de geschiedenis bepaalt. De geschiedenis werd gezien als iets dat de mens overkomt, zoals ook natuurrampen de mens kunnen overkomen. Anders gezegd: de mens ondergaat de geschiedenis. In de Verlichting veranderde deze opvatting van de geschiedenis: de idee kwam op dat de mens zelf door zijn handelingen geschiedenis maakt. Niet God, maar de mens zelf bepaalt de loop van de geschiedenis. Onverbrekelijk verbonden met deze veranderende opvatting van de geschiedenis is de naam van Voltaire: hij

was één van degenen die deze nieuwe opvatting van geschiedenis als eerste naar voren bracht.

De Verlichting en het staatsbestuur

Een belangwekkende vraag is, in hoeverre de ideeën van de Verlichting van invloed zijn geweest op de politiek, met name of de ideeën over de wijze van regeren zijn beïnvloed door de Verlichting. Al in de negentiende eeuw werd met betrekking tot deze vraag de term 'verlicht absolutisme' gebruikt, om te verwijzen naar een vorm van staatsbestuur waarbij de invloed van de ideeën van de Verlichting zich inderdaad deed gelden. De term raakte echter geleidelijk in onbruik, met name omdat aan de hand van deze term onvoldoende duidelijk kon worden gemaakt wat nu specifiek de invloed van de ideeën van de Verlichting op de wijze van regeren was. Maar sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw is de term opnieuw in gebruik geraakt. In dit verband wordt gewezen op de contacten van bijvoorbeeld Catharina de Grote van Rusland (1729-1796) of Frederik II van Pruisen (1712-1786) met Denis Diderot (1713-1784) en Voltaire, om de stelling te onderbouwen dat de ideeën van de Verlichting wel degelijk van invloed waren op de wijze van regeren. Over wat die invloed concreet heeft ingehouden ontwikkelden zich uiteenlopende visies, waarop echter steeds weer fundamentele kritiek werd uitgeoefend. Een mogelijke reden waarom het tot dusver niet mogelijk bleek een breed aanvaardbare opvatting over deze problematiek te ontwikkelen is, dat steeds werd geprobeerd *de* invloed van de ideeën van de Verlichting op *de* wijze van regeren te onderzoeken, waarbij echter geen onderscheid werd gemaakt tussen de verschillende staten. Het maakt echter nogal verschil of men spreekt over de invloed van de ideeën van de Verlichting op de wijze van regeren in Frankrijk of in, bijvoorbeeld, de republiek Venetië. In Frankrijk was de invloed van de ideeën van de Verlichting zeer beperkt: slechts weinigen van de vertegenwoordigers van de Verlichting bekleedden een publieke functie of hadden een adviserende rol. De macht was in handen van de aristocratie, die weinig geneigd was tot hervormingen. In de Duitstalige gebieden was de situatie volkomen anders. Daar bestond de traditie van de Kameralistiek – een geheel van ideeën over de aard, praktijk en rechtvaardiging van regeren, een soort bestuurswetenschap voor ambtenaren. Hoewel de Kameralistiek ouder was dan het denken van de Verlichting, sloten beide manieren van denken goed bij elkaar aan; mede daardoor is het vrijwel onmogelijk een exacte aanduiding te geven van de

bijdrage van de Verlichting aan de traditie van de Kameralistiek: Kameralistiek en Verlichting liepen als het ware in elkaar over.

Op specifieke onderdelen van de praktijk van regeren is de invloed van de ideeën van de Verlichting echter wel aantoonbaar. Een voorbeeld zijn de hervormingen met betrekking tot de positie van de kerk. In nogal wat landen werd, juist onder invloed van de ideeën van de Verlichting, geprobeerd de macht van de kerk in te dammen. Zo werd openbaar onderwijs opgezet, als tegenhanger van het door de kerk georganiseerde onderwijs. In veel landen ontwikkelden zich verder, zoals we hebben gezien, onder invloed van de Verlichting de eerste vormen van religieuze tolerantie. Zo hadden discussies die tijdens de Verlichting werden aangezwengeld wel degelijk betekenis voor de praktijk van het staatsbestuur. Onder invloed van de ideeën van de Verlichting werden zelfs de eerste vraagtekens geplaatst bij de monarchie als instituut – met name bij de idee, dat de vorst was aangesteld bij de gratie Gods. Door de Engelse filosoof John Locke (1632-1704) werd de idee geformuleerd, dat de monarchie uiteindelijk terugging op een contract tussen vorst en onderdanen. In samenhang hiermee kwam de idee op, dat onderdanen onvervreembare rechten hadden, waarop een vorst geen inbreuk mocht maken. Wat dit betreft kon overigens worden aangesloten bij de ideeën van de zogeheten 'monarchomachen', auteurs die al rond 1570 in het Franse taalgebied het recht op verzet tegen een vorst verdedigden, wanneer deze vorst zich als een tiran gedroeg. Een en ander had tot gevolg dat de monarchie in een ander licht werd gezien. Aan het eind van de achttiende eeuw waren in vrijwel alle Europese landen hervormingen gaande, niet zelden verregaand, die konden worden gerechtvaardigd met de ideeën van de Verlichting. Maar geen van die hervormingen was gericht op een volledige overdracht van de macht – zoals die in Frankrijk in 1789 wel plaatsvond. De vraag is dan ook, wat nu precies de relatie is tussen de Verlichting en de Franse Revolutie.

Lag de Verlichting ten grondslag aan de Franse Revolutie, zoals vaak wordt beweerd? Of moet de relatie tussen beide anders worden begrepen? De opvattingen in dezen lopen sterk uiteen, en hangen – uiteraard – samen met de interpretatie die aan de Verlichting wordt gegeven. Vaak gaat een negatieve kijk op de Franse Revolutie gepaard met een gelijksoortige kijk op de Verlichting. Maar bijvoorbeeld de Duitse filosoof Jürgen Habermas (geb. 1929) ziet dit heel anders: hij beschouwt de Verlichting als een onvoltooid – en nog te voltooien! – project met een enorme bevrijdende uitwerking. Kortom, de relatie tussen de Verlichting en de Franse Revolutie roept vooral vragen op. Dit hangt niet

in de laatste plaats samen met de nieuwe opvattingen die zich over de Verlichting hebben gevormd. Zelfs louter vanuit het Franse perspectief bezien zou het een vertekening zijn als de Verlichting enkel zou worden opgevat als een project om altaar en troon te ondermijnen. Vanuit een Europees perspectief is dit beeld zelfs volkomen misplaatst. Maar ook de interpretatie van de Franse Revolutie is veranderd: zij wordt tegenwoordig niet langer begrepen als voorbeeld bij uitstek van de klassenstrijd – een opvatting die lange tijd invloedrijk is geweest –, maar veeleer als een conflict binnen een specifieke politieke cultuur. De vraag naar de verhouding tussen de Verlichting en de Franse Revolutie is daarmee in geheel nieuw perspectief komen te staan.

Een deel van het probleem wordt ook veroorzaakt doordat de Franse Revolutie traditioneel als het einde – en de apotheose – van de Verlichting werd beschouwd. Dit getuigt echter, opnieuw, van een te eng op Frankrijk gerichte blik. De verhouding tussen de Verlichting en revolutie ligt veel ingewikkelder. Er valt wat te zeggen voor de stelling, dat de Verlichting begon met een revolutie: de *Glorious Revolution* (1688) in Engeland, terwijl tijdens de hierop volgende periode van de Verlichting pogingen plaats vonden om hervormingen af te dwingen. De relatie tussen de Verlichting en het verschijnsel revolutie roept daarmee tal van onbeantwoorde vragen op en het is dan ook onjuist de relatie tussen beide te beperken tot de Franse Revolutie. De conclusie moet dan ook luiden dat de geschiedschrijving over de relatie tussen Verlichting en revolutie tot dusver sterk gedomineerd is door de Franse Revolutie, en dan met name in haar meest gewelddadige, 'Jacobijnse' fase. Dit heeft tot vertekeningen geleid. Wat wel kan worden geconcludeerd over de betekenis van de Verlichting voor de Franse Revolutie is, dat de Verlichting geen beperkingen stelde aan de kritiek op de *status quo*. Deze kritiek ging verder dan ooit tevoren – en in deze indirecte betekenis heeft de Verlichting wellicht bijgedragen aan ingrijpende veranderingen in de bestaande politieke en maatschappelijke verhoudingen in Frankrijk, maar ook in verschillende andere Europese landen.

De Verlichting en de natuurwetenschappen

In de hedendaagse wereld zijn de natuurwetenschappen van enorme betekenis: de wijze waarop en mate waarin we onze natuurlijke omgeving beheersen wordt bepaald door de natuurwetenschappen, tal van onze culturele en intellectuele vooronderstellingen gaan terug op de natuurwetenschappen, en de grondslagen van techniek, economie en

zelfs landbouw worden gevormd door de natuurwetenschappen. De beoefening van de natuurwetenschappen wordt dan ook voor een niet onbelangrijk deel betaald uit publieke middelen. In de achttiende eeuw was dit alles anders. De intellectuele status van de natuurwetenschappen was omstreden, en er bestonden weinig wetenschappelijke instellingen. Desondanks wordt in recent onderzoek veel aandacht aan de natuurwetenschappen besteed. Juist omdat de natuurwetenschappen omstreden waren, dienden zij immers omvattende vraagstukken aan de orde te stellen, zoals de verhouding tussen mens en natuur, de mogelijkheid van kennis van de wereld, en de wijze waarop dergelijke kennis zou moeten worden geordend. Bovendien bleken de natuurwetenschappen meer dan eens een verbindingslijn te vormen tussen verschillende manieren van denken. Zo werd het denken over bijvoorbeeld godsdienst of ethiek beïnvloed door de natuurwetenschappen.

Bij dit alles moet in aanmerking worden genomen, dat de natuurwetenschappen in de Verlichting nog geen aparte discipline vormden, onderscheiden van andere disciplines, maar veeleer onderdeel uitmaakten van een breder geheel van intellectueel onderzoek. Wat nu wordt aangeduid als natuurwetenschappen, maakte deel uit van de 'natuurfilosofie': het bestuderen van natuur en wereld zoals door God geschapen, en te begrijpen als belichaming van de almacht en doelstellingen van God. Vanuit deze optiek ging men uit van een nauwe band tussen enerzijds de bestudering van de natuur en de wereld, terwijl hiermee anderzijds de redelijkheid van de godsdienst werd aangetoond.

'Natuur' had in de Verlichting ook nog een andere betekenis: het 'goede', in de zin van het authentieke, oorspronkelijke, eenvoudige. In deze betekenis werd 'natuur' tegenover 'beschaving' geplaatst, zoals bijvoorbeeld in het denken van de Zwitserse schrijver en filosoof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778). 'Natuur' kreeg daarmee een morele en normatieve lading. Juist omdat het begrip 'natuur' uiteenlopende betekenissen kreeg, kwam de vraag op of men de wereld van de natuur wel kon kennen; en zo ja, hoe men er dan zeker van kon zijn dat deze kennis juist was. Sommigen stelden – de Napolitaanse filosoof Giambattista Vico (1668-1744) is een bekend voorbeeld – dat de mens de natuur juist niet kan kennen. Als argument voerde Vico aan, dat wij alleen kunnen kennen wat door de mens is voortgebracht. Denkers uit de Verlichting die een grondslag probeerden te vinden voor onze kennis van de natuur, zoals John Locke of de Franse filosoof Étienne Bonnot de Condillac (1714-1780), benadrukten de rol van zintuiglijke indrukken die

de mens van de natuur opdeed bij de vorming van abstracte concepten. Hieruit ontwikkelde zich de opvatting dat de mens de natuur weliswaar kan kennen zoals zij zich aan ons voordoet, maar niet haar wezen. Kan een dergelijk beeld van de natuur dan wel samenhangend zijn? Ook daarover verschilden de meningen. Ondanks – of misschien wel dankzij – al deze controverses werd het onderzoek van de natuur enthousiast beoefend, en dit leidde tot nieuwe kennis en inzichten. Van bijzondere betekenis was in dit verband het werk van de Engelse natuurwetenschapper Isaac Newton (1642-1727), die erin slaagde wiskundige berekeningen te maken van bijvoorbeeld de bewegingen van de planeten en van de wet van de zwaartekracht. In een heel andere richting ging het onderzoek van de Zweedse botanicus Carolus Linnaeus (1707-1778), die een classificatie van levende wezens ontwierp. Zijn benadering werd betwist door de Fransman Georges Buffon (1707-1788), die als een van de eersten de nadruk legde op de historische dimensie van de natuur. Door de inbreng van Buffon brak het inzicht door, dat de natuur als een proces van voortdurende verandering moest worden gezien. Bijgevolg werd ook de plaats van de mens in de natuur ter discussie gesteld en brak voor het eerst het besef door dat de mens veel ouder moest zijn dan op grond van de bijbelse overlevering tot dien werd aangenomen. Resultaat van al deze onderling samenhangende ontwikkelingen was, dat de status van de natuurwetenschappen en van de wetenschappers toenam tijdens de Verlichting, hetgeen onder meer tot uitdrukking kwam in de oprichting van wetenschappelijke genootschappen.

Verspreiding van ideeën

Recent historisch onderzoek heeft onder meer de aandacht gericht op de sociale context waarin de ideeën van de Verlichting werden ontwikkeld, ontvangen en vermarkt. Dit proces van ontwikkeling en vermarkten van nieuwe ideeën was alleen mogelijk dankzij ingrijpende sociale en politieke veranderingen in met name West-Europa en Noord-Amerika in de achttiende eeuw. In vergelijking met de zeventiende eeuw was er sprake van economische groei, toenemende verstedelijking, een toename van de bevolking en verbetering in de communicatiemogelijkheden, met name door de ontwikkeling van de drukunst. Het aantal gedrukte boeken, kranten, tijdschriften en pamfletten steeg, hetgeen een aanwijzing is voor de toenemende betekenis van het gedrukte woord. Het lijkt dan ook aannemelijk dat de bekendheid met het gedrukte woord verder verspreid

raakte over de samenleving. Het gedrukte woord werd ook gemakkelijker toegankelijk: er ontstonden goedkope bibliotheken voor degenen die zelf geen boeken konden aanschaffen. En in koffiehuisen konden klanten de nieuwste kranten en tijdschriften lezen. In samenhang met deze veranderingen rond het lezen veranderde ook de maatschappelijke positie van schrijvers. De idee van de schrijver als 'opinieleider' kreeg in deze tijd vorm. De meest gelezen schrijvers uit de Verlichting waren echter niet de spraakmakende auteurs die we tegenwoordig nog lezen, maar publicisten die speciaal voor de markt boeken en pamfletten schreven. Deze publicisten waren van oudsher als een soort 'ambachtsman' in dienst van hof en kerk, maar maakten zich nu los van deze vormen van patronaat. Waarschijnlijk waren zij voor de verspreiding van de ideeën van de Verlichting van groter belang dan de auteurs die tegenwoordig nog worden gelezen. Tussen de schrijvers onderling bestonden overigens grote verschillen, zowel wat betreft inkomen als invloed. Voor de verspreiding van de ideeën van de Verlichting was echter niet alleen de invloed van de verschillende schrijvers van belang; zeker zo belangrijk was de opkomst van de verschillende instellingen waar deze nieuwe ideeën werden besproken: genootschappen en gezelschappen, die in het bijzonder werden opgericht om deze ideeën te bespreken. In de praktijk stonden deze alleen open voor de locale elites en het verschijnsel bleef beperkt tot de steden. De vraag dringt zich dan ook op in hoeverre de ideeën van de Verlichting buiten de elites en de steden doordrongen – een vraag die juist in recent onderzoek de nodige aandacht heeft gekregen. Vooralsnog kan hierop geen eenduidig antwoord worden gegeven: het betreft een ingewikkeld probleem, dat nader onderzoek vergt. Dit probleem is met name zo ingewikkeld, omdat het overgrote deel van het bewijsmateriaal dat voorhanden is juist betrekking heeft op de elites en de steden.

Nationalisme

De vraag is nu, wat de betekenis van dit alles is voor de opkomst van het nationalisme. Om die vraag te kunnen beantwoorden, ga ik kort in op de theorievorming over het nationalisme, en dan met name op de denkbeelden van een van de meest gezaghebbende auteurs over dit onderwerp, de filosoof en socioloog Ernest Gellner (1925-1995). In zijn bekende boek *Nations and nationalism* omschrijft Gellner het nationalisme als '*primarily a political principle, which holds that the political and the national unit should be congruent*'.⁶ De centrale stelling

van Gellner in dit boek is, dat dit beginsel juist dan van belang wordt wanneer er sprake is van moderniseringsprocessen. Economische en staatkundige modernisering vergt een zekere homogeniteit van cultuur, alsook toegang tot de macht, tot vorming en onderwijs. *In concreto* betekent dit, dat er sprake moet zijn van een zekere mate van sociale mobiliteit van individuen, van een zekere mate van democratie, en van een onderwijssysteem dat er voor zorgt dat binnen een bepaald gebied een bepaalde cultuur wordt overgedragen. Modernisering en staatsvorming gaan daarmee hand in hand - en de vorming van een centrale staat wordt gerechtvaardigd door de ideologie van het nationalisme.

Dit proces van staatsvorming en modernisering kon verschillende vormen aannemen. Het kon de vorm aannemen van de min of meer geleidelijke ontwikkeling van een gebied dat al een geografische eenheid was tot een moderne natiestaat, zoals in het voorbeeld van Engeland. Het kon de vorm aannemen van de integratie van versnipperde gebieden die al wel grote culturele overeenkomsten kenden tot natiestaten, zoals in het voorbeeld van Duitsland of Italië. Of het kon de vorm aannemen van de desintegratie van een rijk dat weliswaar een centraal gezag kende, maar dat cultureel heterogeen was, met als meest bekende voorbeeld het Habsburgse Rijk. Als zodanig kan het nationalisme met recht één van de meest belangrijke verschijnselen in de moderne geschiedenis worden genoemd: het nationalisme heeft, op uiteenlopende manieren, enorme invloed uitgeoefend. En in tegenstelling met wat sommige West-Europese historici in de jaren tachtig van de twintigste eeuw naar voren brachten, is het nationalisme nog geenszins een verschijnsel van het verleden. Zo was het nationalisme bijvoorbeeld in het uiteenvallen van het voormalig Joegoslavië een factor van betekenis.

Betekenis van de Verlichting

Wat was nu de betekenis van de Verlichting voor dit verschijnsel van het nationalisme? Duidelijk is, dat de Verlichting heeft bijgedragen aan het scheppen van de voorwaarden die het moderniseringsproces mogelijk maakten. In dit verband is het zinvol nog eens terug te kijken naar de omschrijving van het begrip Verlichting van Immanuel Kant, die ik eerder aanhaalde. Als we die omschrijving zo kort mogelijk proberen samen te vatten, dan zou die samenvatting, denk ik, moeten luiden: de ontvoogding van het individu. En dit op velerlei gebied: in politiek-maatschappelijk opzicht, in godsdienstig opzicht, en op het gebied van de kennisvorming

in de wetenschappen. De Verlichting heeft, vanwege haar kritische uiteenzetting met de traditionele standensamenleving, met de traditionele godsdienst en met de traditionele wetenschap op uiteenlopende manieren de weg geëffend voor de modernisering: zonder de Verlichting was het proces van economische en staatkundige modernisering in de vorm waarin dit zich heeft voorgedaan niet mogelijk geweest. De Verlichting pleitte immers voor een samenleving die rationeel geordend was - de traditionele standenmaatschappij die altijd werd aanvaard omdat zij nu eenmaal altijd al bestond werd in de Verlichting ter discussie gesteld. De Verlichting stond een godsdienst voor, die probeerde te overtuigen op grond van argumenten, en niet op basis van gezag. In samenhang daarmee werd gepleit voor religieuze tolerantie, zoals bijvoorbeeld door de Duitse toneelschrijver Gotthold Lessing (1729-1781) in de zogeheten 'Ringparabel' in zijn toneelstuk *Nathan der Weise* (1779). En in de wetenschappen werd de nadruk gelegd op de eigen waarneming, en in samenhang daarmee, op het experiment: wetenschap was niet langer alleen het verzamelen van kennis uit boeken, de empirische waarneming kreeg juist veel meer betekenis. Bovendien was de Verlichting het tijdperk waarin, eigenlijk voor het eerst, ideeën op grote schaal werden verspreid, omdat de drukpers meer en meer werd gebruikt. Men gaat ervan uit, dat de stijgende oplagen van gedrukte boeken en tijdschriften er een aanwijzing voor zijn dat het alfabetisme toenam - hoewel dit verband zeker niet eenduidig is, en het één van de onderwerpen is waarnaar tegenwoordig veel onderzoek wordt gedaan, juist omdat er rond deze problematiek veel vragen zijn.

We kunnen dus met recht concluderen, dat de Verlichting heeft bijgedragen aan ontwikkelingen die later de modernisering en de vorming van de centrale natiestaat mogelijk maakten, en dus - zij het indirect - mede ten grondslag heeft gelegen aan de opkomst van het nationalisme. Een tweede opmerking sluit aan bij wat ik eerder naar voren bracht over de veranderende opvattingen over het historisch proces. Zoals gezegd deed in de Verlichting de idee opgang, dat mensen zelf de loop van de geschiedenis bepalen, en niet God. Uiteraard kon een idee als het nationalisme alleen opgang maken als werd uitgegaan van de idee dat mensen geschiedenis maken. Immers, als men ervan uitgaat dat de loop van de geschiedenis door God wordt bepaald, en dat het menselijk handelen daarop geen invloed heeft, komt het niet op idealen voor de toekomst te ontwikkelen. En het nationalisme, opgevat als het beginsel dat de politieke en de nationale eenheid behoren samen te vallen, houdt een ideaal voor de toekomst in - iets wat zou moeten worden

verwezenlijkt waar het nog geen werkelijkheid is. Een idee als het nationalisme kon alleen ontstaan op grond van de vooronderstelling dat mensen de loop van de geschiedenis bepalen.

Maar er is over de betekenis van de Verlichting voor de opkomst van het nationalisme nog meer te zeggen. Al wordt het nationalisme doorgaans, en met recht, omschreven als een verschijnsel van de negentiende eeuw, de eerste uitingen van wat historici later zijn gaan duiden als nationalisme dateren uit de tijd van de Verlichting. Deze eerste uitingen van nationalisme maakten deel uit van dat veel omvattender programma van ontvoogding van het individu. Als zodanig waren deze eerste uitingen van nationalisme niet - zoals men wellicht op het eerste gezicht zou denken - in strijd met de opkomst, in dezelfde tijd, van idealen van internationale samenwerking. Kenmerkend voor dergelijke idealen was een term als *Weltbürgertum* - wereldburgerschap - die we bijvoorbeeld in het werk van Kant aantreffen. Nationalisme en idealen van internationale samenwerking waren verschillende verschijningsvormen van één programma: het programma van ontvoogding van het individu, en men zag dan ook geen tegenstelling tussen beide. Inzet van dit programma waren de rechten van het individu - en voor de *philosophes* van de Verlichting waren dit universele rechten, die op basis van gelijkheid golden voor ieder individu, ongeacht klasse, afkomst of godsdienst. Daarom kon de Amerikaanse staatsman Benjamin Franklin (1706-1790) opmerken: *'Where liberty is, there is my country'* - waar vrijheid heerst is mijn vaderland. - Deze uitspraak wordt overigens ook vaak in het Latijn aangehaald als *'ubi libertas, ibi patria'*, en de toeschrijving aan Franklin is niet onomstreden, maar ook als zij apocrief mocht zijn, blijft zij wel tekenend voor zijn denken. - Het programma van ontvoogding van het individu maakte aanspraak op internationale geldigheid. 'Vaderland' werd niet zozeer opgevat als een geografisch gegeven, maar als een politieke gemeenschap waarvan de burgers, beschermd door een en dezelfde wetgeving, verenigd door gemeenschappelijke belangen, dezelfde rechten genoten en zich inzetten voor een gemeenschappelijke zaak. Dit vroege nationalisme was niet exclusief: de liefde voor het vaderland als de belichaming van bepaalde idealen van individuele vrijheid betekende geenszins het uitsluiten van anderen. Integendeel, men wilde de eigen idealen uitdragen en delen met de gehele mensheid. De mensheid als geheel werd beschouwd als een soort uitvergroot vaderland - nationalisme en idealen van internationale samenwerking gingen hand in hand, men wilde met het vaderland heel de wereld bevrijden van de kluisters van het *ancien regime*. Dit klinkt

door in de tekst van de *Marseillaise*, het Franse volkslied dat in 1792 werd geschreven. De regel die ik als titel van deze bijdrage heb gekozen - *'Allons enfants de la Patrie'*, 'Laat ons gaan, kinderen van het Vaderland' - is een uiting van dit vroege nationalisme. Het vaderland wordt gezien als de belichaming van politieke idealen, maar het nationalisme in de *Marseillaise* is niet exclusief. De tekst van dit strijdlied is gericht tegen de tirannie van de oude orde en een lofzang op de vrijheid - maar die vrijheid is een ideaal dat niet alleen betrekking heeft op het Franse vaderland, maar geldt voor de hele mensheid. De revolutionaire oorlogen die volgden op de Franse Revolutie werden dan ook opgevat als het uitdragen van de idealen van de revolutie: de ontvoogding van het individu en, in samenhang daarmee, de vestiging van de rechten van de burger, in de lijn van de wijze waarop zij in 1789 waren vastgelegd in de *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*. - Deze 'Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger' was één van de bronnen van inspiratie voor de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, die in 1948 door de Verenigde Naties werd aangenomen. Hieruit blijkt, dat het denken van de Verlichting nog altijd actueel is.

Pas vanaf de Napoleontische tijd groeien nationalisme en de idealen van internationale samenwerking uiteen: het nationalisme krijgt steeds meer het exclusieve karakter dat we uit de negentiende eeuw kennen, met zijn nadruk op de eigen aard en cultuur van de verschillende naties. Deze ontwikkeling werd ingezet in het Frankrijk van Napoleon: Napoleon vormde Frankrijk om tot een centraal geleide staat. Voor hem was het vaderland niet zozeer de belichaming van bepaalde politieke idealen, maar vielen vaderland en staat samen. In die staat werd de nationale eenheid een doel op zich - en dit doel werd zelfs belangrijker dan de burgerrechten van het individu. Juist dit van karakter veranderde nationalisme, waarin de nationale eenheid een doel op zich was geworden en waarin de nadruk lag op de eigen aard en cultuur werd het voorbeeld waarnaar anderen buiten Frankrijk zich richtten. Deze vorm van nationalisme had en heeft duidelijk ook een emotionele dimensie: men ging zich met het vaderland identificeren. Het nationalisme ging zelfs - zoals dit in de literatuur vaak wordt genoemd - functioneren als een *religion civile*. Dit gegeven kan uiteraard niet los worden gezien van de veranderende houding tegenover de godsdienst in de Westerse cultuur, een verandering die was ingezet tijdens de Verlichting. Dit exclusieve nationalisme is de vorm van nationalisme die in de negentiende eeuw

enorme opgang maakte, terwijl het nationalisme dat hand in hand ging met idealen van internationale samenwerking verloren ging.

Conclusie

In de hedendaagse theorievorming over het verschijnsel nationalisme - met het werk van de socioloog en filosoof Ernest Gellner als prominent voorbeeld - wordt de opkomst van dit verschijnsel doorgaans in verband gebracht met processen van economische en staatkundige modernisering. Nationalisme doet, volgens deze inzichten, opgang in die landen die een proces van modernisering doormaken. Economische en staatkundige modernisering vragen een zekere homogeniteit van cultuur, en daarnaast toegang tot de macht, tot vorming en onderwijs. De aanzet tot deze modernisering werd voor een belangrijk deel al in de Verlichting gegeven. De Verlichting kan immers worden begrepen als een programma van de ontvoogding van het individu uit de maatschappelijke klusters van het *ancien regime*, uit de klusters van de traditionele godsdienst en de traditionele wetenschap. Deze ontvoogding van het individu maakte de sociale mobiliteit en de eerste aanzetten tot democratisering mogelijk die voorwaarde zijn voor het proces van modernisering. Bovendien was een, zij het nog beperkte, verdere verspreiding van het alfabetisme kenmerkend voor de Verlichting; een veel verdere uitbreiding van het onderwijs was typerend voor het proces van modernisering. De Verlichting heeft, kortom, mede de voorwaarden voor de opkomst van het nationalisme geschapen.

Daarnaast was de Verlichting de periode waarin de eerste uitingen van wat we later zijn gaan aanduiden als nationalisme zich voordeden. Maar in tegenstelling tot het nationalisme dat zo prominent werd in de negentiende eeuw, was dit geen exclusief nationalisme: het vaderland werd geprezen als de belichaming van politieke idealen, die ook voor de mensheid als geheel van toepassing werden geacht, te weten vrijheid en burgerrechten voor iedereen. Pas vanaf de Napoleontische tijd komt een exclusief nationalisme op, dat de nadruk legt op de eigen aard en cultuur van de verschillende naties.

Literatuur

- Ernest Gellner, *Nations and nationalism* (Oxford e.a. 1983)
  - E.J. Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality* (tweede druk, Cambridge 1992)
  - Hans Kohn, *Prelude to nation-states: the French and German experience, 1789-1815* (Princeton 1967)
  - Dorinda Outram, *The Enlightenment* (tweede druk, Cambridge e.a. 1996), deel 7 in de reeks *New approaches to European history*
  - James Schmidt (red.), *What is Enlightenment: eighteenth-century answers and twentieth-century questions* (Berkeley 1996)
  - Anthony D. Smith, *National Identity* (Harmondsworth 1991)
1. Een conceptversie van deze tekst werd van commentaar voorzien door mijn collega's prof. dr. W.J. van der Dussen, dr. A. Bosch en dr. L.Wessels. Ik ben hen zeer erkentelijk voor hun correcties en aanvullingen.
  2. Immanuel Kant, Beantwoording van de vraag: wat is Verlichting?, in: Immanuel Kant, *Wat is Verlichting?*, ingeleid, vertaald en geannoteerd door prof. dr. B. Delfgaauw (Kampen 1988), 59.
  3. Vgl. Jan Romein, *Het vergruisde beeld. Over het onderzoek naar de oorzaken van onze opstand* (Haarlem 1939). Ook opgenomen in: Jan Romein, *Historische lijnen en patronen. Een keuze uit de essays*, ingeleid door M.C. Brands (Amsterdam 1976), 147-162.
  4. Vergelijk bijvoorbeeld met David Hume, *An Enquiry concerning Human Understanding*, red. P.H. Nidditch (derde editie, Oxford 1975; eerste uitgave 1777), Section X: 'Of Miracles', 109-131. Ik dank prof. dr. W.J. van der Dussen voor deze verwijzing.
  5. Vgl. Herman Simissen, Een aardchok in de filosofie. De aardbeving van Lissabon (1755) in het denken van de Verlichting, in: *Streven. Cultureel-maatschappelijk maandblad* 70 (2003), afl. 9, 822-837.
  6. Ernest Gellner, *Nations and nationalism* (Oxford enz. 1983), 1.

Is de democratie stervende?

Lic. Jaak Peeters

Inleiding

Ter gelegenheid van het met pensioen gaan van Wilfried Dewachter als hoogleraar in de politicologie aan de universiteit van Leuven, nam de *Financieel Economische Tijd* een interview af van de scheidende professor. Dewachter verklaarde daarin – in erg voorzichtige termen – dat het met de democratie in de staat België droevig gesteld is. “Democratie staat in België al vijftig jaar stil”, luidde de titel van het stuk in de krant en aan het slot verklaarde Dewachter dat de Belgische staat door een verlichte politieke elite wordt bestuurd, die als de dood is voor het soevereine oordeel van de burger.¹ Enkele dagen nadien verscheen in het weekblad *Knack* eveneens een interview met Dewachter. Daarin was hij veel scherper. Zo vergeleek hij de kamerleden en senatoren met “bedienden” van de politieke partijen en zelfs met de kaderleden van communistische partijen onder het stalinisme. Scherp uithalend naar de participatie in dit land, herhaalde hij nogmaals dat het parlement volgens hem niets – of nauwelijks wat – in de melk te brokkelen heeft. Meer zelfs: in tegenstelling met de veelbelovende verklaringen van Verhofstadt in diens *Burgermanifesten* is de afstand tussen de milieus waar de politieke besluitvorming echt plaats vindt en de burger, nooit zo groot geweest als vandaag. Dewachter aarzelt dan ook niet te stellen dat de kiezer in zijn gezicht wordt uitgelachen: “Je zou het haast gaan geloven, als je ziet op welke schaamteloze en arrogante manier ministers benoemd worden ongeacht het parlement waarin ze verkozen zijn.” Volgens Dewachter is het zelfs mogelijk dat België op democratisch gebied nog nà Slovenie komt...²

Tja: je moet toegeven dat dergelijke uitspraken niet erg bemoedigend klinken. Is het met onze democratie dan echt zo erg gesteld? Het antwoord op deze vraag moet vanzelfsprekend zijn: wat versta je onder “democratie”? Men kan er namelijk van overtuigd zijn dat de inhoud van dat veelgebruikte begrip bij een redacteur van *De Morgen* nogal zal afwijken van wat diens collega van *Gazet van Antwerpen* daaronder zal verstaan. En wie Alexis de Tocquevilles *Democratie in Amerika* doorleest,

zal daarin een beeld terugvinden, dat niet iedereen evenveel zal aanspreken.

Toch meent iedereen de democratie te moeten verdedigen. Op de een of andere manier heeft dat woord een haast sacrale dimensie verworven en het lijkt wel of alles wat met “democratie” te maken heeft voor eeuwig en drie dagen boven elke discussie verheven is. Vermoedelijk is dat echter niet zo’n verstandige houding, want anders zouden zo’n houtige maar niettemin tot diepe bezorgdheid strekkende uitspraken als deze van Dewachter wellicht weinig kans maken om bij velen te blijven hangen.

Sta ons toe alvast dit te stellen: als je bereid bent de democratie te plaatsen tegenover de huidige Amerikaanse timocratie of tegenover de overtalrijk bestaande dictaturen – in allerlei versies en vormen – of nog te vergelijken met het Middeleeuwse driestandensysteem³, dan kan je de democratie in ieder geval beschrijven als de historische kans van de werkende mens. Na een lange periode waarin allerlei heersers, koningen, keizers, prinses en wat al meer van elkaar en op kosten van de werkende bevolking elkaar de macht afpakten om die vervolgens weer op hun beurt aan andere renegaten kwijt te spelen, dan houdt de kans, dat eindelijk de verzameling des volks nu ook eens wat in de pap te brokkelen heeft, heel wat beloften in. Men gelieve gelijk te noteren dat wij hier ook niet op een nogal onkritische manier, waaraan naar mijn mening Nietzsche zich nogal bezondigde, de Attische democratie als hoogste goed naar voren schuiven. Die leek voor waarnemers van onze dagen veeleer op een wat opengerekte oligarchie: tien ten honderd van de hele bevolking die alle beslissingen nam. Dat is in onze ogen de naam democratie niet waardig.

Wat is democratie?

Toch is dat alles een nog maar vaag verhaal. Als we er niet in slagen nader te bepalen wat “democratie” voor ons wil zeggen, dan zullen we niet bij machte zijn te oordelen over de staat waarin dat politieke stelsel van ons vandaag verkeert.

Over democratie zijn vele, vele dikke boeken geschreven. Ikzelf ga in deze bijdrage uit van de tekst *Staatsgrenzen of wij beslissen*⁴ Democratie komt voort uit het Griekse *deimos*, dat “volk” betekent en *kratein*, dat zoiets betekent als “heersen, sturen, bevelen”. Tot op zijn allereigenste kern herleid heeft democratie dus op de meest directe manier te maken met de vraag wie er in een samenleving de touwtjes in handen heeft en

wie welke beslissingen neemt. Een democratie is kennelijk een staatsordening waarin wezenlijke beslissingen alvast niet door een of andere kliek worden genomen, geen buitenlandse en geen binnenlandse. Als Wilfried Dewachter gelijk heeft – en ik vrees dat hij dat inderdaad heeft – dan is België géén democratie. Punt, uit.

Wanneer we ons toewenden tot wat de eigenlijke kern van democratie echt is, moeten we ons dus niet laten vastrijden door allerlei procedurele kwesties, hoe interessant die ook mogen zijn. De grote kwestie luidt: worden in dit land de wezenlijke beslissingen genomen met tenminste een betekenisvolle inspraak van iedereen uit de gemeenschap die meent iets te zeggen te hebben of komt de goegemeente er niet aan te pas en wordt alles, zoals in “Europa” het geval is, beslist in sjeke kantoren op de bovenverdiepingen van hoge kantoortorens? Democratie gaat dus om macht, jawel: om macht! De kernvraag van de democratie in dit verband is: is de macht in de gemeenschap voldoende verdeeld, of zit ze opgehoopt op enkele plaatsen, waar onevenredig veel macht opgestapeld ligt, terwijl intussen anderen een onevenredig klein deel van de macht in handen hebben? De kernvraag van de democratie komt dan uiteindelijk neer op een of andere versie van de vraag: “wie heeft er toegang tot de beslissende macht?” De grote vraag is niet of een staat een parlement bezit. Vlaanderen hééft een parlement, maar de kneuters die het bevolken laten zich hun soevereine macht door hun collega’s uit het Belgische parlement ontfutselen. Evenmin is de vraag relevant of er bij stonde en wijle verkiezingen worden georganiseerd. Ook die zijn er in Vlaanderen, zeer zeker, maar men vraagt zich vertwijfeld af wat ze eigenlijk voorstellen. Deze procedurele kwesties zijn natuurlijk niet onbelangrijk: ze omschrijven de manieren waarop de machtsverdeling binnen een samenleving zou moeten verlopen. Maar of die deling er dan ook in de feiten is, vraagt een andere analyse.

Nadere analyse

Ik stel voor die analyse kort te maken.

Als de macht in Vlaanderen volgens democratische principes gehanteerd zou worden, welke belangrijke structurele kenmerken moeten we dan opsommen?

Vooreerst: opdat er van democratie sprake zou zijn, moet voldaan zijn aan de eis dat iedereen die dit wenst toegang heeft tot alle relevante informatie.

Ten tweede: de wezenlijke beslissingen over de grote dingen moeten in grote lijnen overeenstemmen met wat leeft onder de bevolking.

Ten derde: niemand wordt principieel uitgesloten van het beslissingsproces.

We gaan kort in op elk van deze drie punten.

Is de informatie die relevant is voor het nemen van beslissingen die de grote dingen van ons leven aanbelangen voor ieder normaal mens toegankelijk? Het antwoord kan kort zijn: neen! Enkele korte opmerkingen volstaan om deze stelling toe te lichten. De Europese regelgeving omvat zo’n 70.000 bladzijden tekst. Vermits die regelgeving, ingevolge een nogal curieuze Europese logica in ‘nationale’ wetgeving hoort omgezet, is het voor de kwaliteit van de democratie van groot belang te weten wat er in die 70.000 bladzijden te lezen staat. Als ik een Duvel aanbiedt aan elke lezer van dit blad die in eer en geweten kan beweren dat hij thuis is in die 70.000 bladzijden, zou ik dan een krat kwijtraken? Welaan dan: als enig inzicht in zulke fundamentele regelgeving zo’n schaars bezit blijkt te zijn, hoe kan er dan sprake zijn van “toegankelijkheid van relevante informatie”? Ander voorbeeld: weet de doorsnee burger in dit land waar de dossiers te vinden zijn waarop bijvoorbeeld de beslissingen met betrekking tot de landinrichting gebaseerd zijn? Natuurlijk: wie op zoek gaat, en lang volhoudt, zal op de lange duur, als het enigszins mee wil zitten, zijn gezochte dossier wel te pakken krijgen. Maar mag men verwachten dat iedereen zich vastbijt in het najagen van één of ander dossier? En wat dan met die vele andere dossiers? Laten we kort wezen: de relevante informatie is weliswaar soms beschikbaar, maar zeker niet op een voldoende schenkende wijze.

Stemmen de beslissingen van de regering van dit land overeen met wat leeft onder de bevolking? Ik zal het antwoord door Wilfried Dewachter laten geven: “*De Belgische elite vreest dat verregaande toekenning van democratisch beslissingsrecht aan een meerderheid bedreigend is voor België.*” Zo simpel is dat en de uitspraken van De Croo in *Knack* hebben dat nog eens bevestigd. In België wordt er niet beslist volgens de wensen van de bevolking. Men wil dat bewust niet.

Ten derde: De uitsluiting van het Vlaams Blok uit de beslissingscircuits vloekt op de meest rechtstreekse manier met de grondbeginselen van de democratie. Wat is dat overigens voor een flauwe kul om partijen die men “ondemocratisch” noemt uit te sluiten en in een schutkring te plaatsen? Wie beslist er of een partij democratisch is? Werd er ooit een

rechterlijke uitspraak hierover gedaan? In een democratie moet iedereen die aan de basisvoorwaarden voldoet het spel mee kunnen spelen, ook al wijken zijn opvattingen af van die van de machthebbers. Die basisvoorwaarden zijn: lid zijn van de club en bereid om aan ieder lid van de club een in principe gelijk deel van de macht toe te wijzen. Voldoet het Vlaams Blok niet aan die voorwaarden? Men zou veeleer geneigd zijn te zeggen dat diegenen die de uitsluitingsfatwa hebben uitgesproken niet voldoen aan de basisregels, want door anderen uit te sluiten ontnemen zij de uitgesloten het deel van de macht dat hen toekomt. Daarmee doen ze precies wat alle al dan niet verlichte heersers in alle tijden overal al hebben gedaan: hun tegenstanders vernietigen. Maar in een democratie is er nu net géén sprake van wederzijdse vernietiging: de democratie bezit een dosis speelzucht, in de zin die de onovertroffen Johan Huizinga in zijn *Homo Ludens* daaraan gaf. In een democratie spelen we heersertje – tijdelijk, en voor die onderwerpen die ons toevertrouwd zijn. Het is een rol, zoals op het toneel, een rol die we mogen spelen, zolang de toeschouwers ons niet buitenjouden. Maar in dit land wordt toneel gespeeld in volle ernst, voor een volkomen lege zaal, en als er weer eens zo'n uitjouwronde staat aan te komen, worden de rollen even aangepast – waarna het echte spel vervolgens weer voortgaat.

Een pessimistische conclusie?

De huidige staatspraktijk in de meeste West-Europese staten – want het gaat er niet alleen in België op de bovenbeschreven manier aan toe – beantwoordt dus geenszins aan de vereisten die gesteld worden aan een democratische staatsinrichting. Wat België betreft: daaraan hoeven we niet teveel woorden te verspillen. België is een bananenstaatje, geleid tot een kleine kliek zelfbenoemde “leiders” die vooral hun eigen belang en dat van hun eigen groepje op het oog hebben en die als de dood zijn voor een eerlijke toepassing van de regels van de democratie.

Maar moet uit deze feiten afgeleid worden dat de democratie kansloos is? Of is het alleen maar het onvermogen van de politieke klasse die de oorzaak van het euvel is?

Helaas vallen er enkele algemene krachtlijnen aan te wijzen die een domper zetten het geloof in de kansen van de democratie.

S. W. Couwenberg schrijft *“Het huidige rechtse radicalisme wordt soms als een te duchten reveil van dit (ondemocratische, J.P.) alternatief*

geduid. Maar dit is mijns inziens een overschatting van de politieke betekenis van deze tegenstroming. Gevaarlijker is de innerlijke uitholling van de westerse democratie door tegenkrachten die haar beginselen in de praktijk reduceren tot een fraaie retorische façade. Die tegenkrachten kunnen we tegenwoordig weer in tal van democratieën signaleren. Zij worden tevens gevoed door de toenemende internationalisering van de politiek en het overheidsbeleid. Het democratische gehalte van politieke besluitvorming wordt daardoor mede ondergraven.”⁵

Al enkele jaren geleden dus legde deze Rotterdamse politieke analist de vinger op de wonde: het gedoe tegen het Vlaams Blok leidt de aandacht van de democratische krachten af van de werkelijke krachten die de democratie bedreigen. Die werkelijke krachten zitten verscholen in het regime zelf: in de participatie, in de europeanisering, in de mundialisering⁶, in de technocratisering, in de mediatisering.

We zullen snel over deze verschijnselen heen lopen om er telkens enkele kenmerken van aan te wijzen.

Is er vooreerst de participatie. Daarmee wordt bedoeld dat de partijvoorzitters en hun onmiddellijke medewerkers hun partijen en de individuele volksvertegenwoordigers zo vast in de greep hebben, dat alle belangrijke beslissingen in deze kleine partijverbanden genomen worden. Of de persoon van de partijvoorzitters in macht is toegenomen valt wat moeilijk te zeggen, maar die persoonlijke macht is alleszins nog steeds zeer groot. Men moet niet denken dat topfiguren van de partijen hun oor niet te luisteren leggen naar wat er leeft in hun partij. Ze doen dit echter niet om er een democratisch gefundeerd beleid uit af te leiden, maar wel om te bepalen hoe ze voorts moeten schipperen om hun eigen doel te bereiken – vaak dus ondanks de partij. Vele toppartijkaders zijn heuse specialisten in het sussen van de klachten van partijleden. Het valt niet moeilijk in te zien dat een dergelijke handelwijze geen vrijheid van informatie verdraagt, en precies die vrijheid om de informatie ongehinderd van de ene kant naar het andere uiteinde van de organisatie te laten stromen is fundamenteel voor elke vorm van democratie.

De europeanisering wordt gekenmerkt door het omhooghalen van de plaatsen waar de ware beslissingen worden genomen. De beslissingscentra verwijderen zich steeds verder van “het gewone volk” – lees: wij allemaal. Daarbij komen de Europese gremia in concurrentie met de “nationale” machtscentra. Hier spelen de machtsreductie- en vergrotingstendenties van Mauk Mulder: elk politiek gremium tracht de

machtsafstand met zijn concurrent zoveel mogelijk te vergroten en deze met de machtscentra waarop hijzelf gebrand is zo klein mogelijk te maken. Europese gremia onthouden aan de "nationale" elites informatie om hun eigen macht zoveel mogelijk uit te breiden. In de praktijk vertaalt zich dat in de vreemde uitdrukking dat Europese regelgeving "hoger" zou zijn en in "nationale wetgeving moet omgezet worden". Daarmee kapselt het Europese machtsorgaan de nationale machtscentra eigenlijk in. Het is pure usurpatie. Die laatsten echter willen ook meer macht, en dus trachten zij hun eigen beslissingsniveau op te tillen, het Europese zo dicht mogelijk te naderen en zo ontstaat er een soort symbiose tussen de Europese machtscentra en de afgeleiden daarvan in de verschillende "nationale" staten. Het gevolg is dat de macht naar boven opschuift, dat de beslissingscentra in hun geheel meer Europees dan nationaal worden, dat dit laatste herleid wordt tot een uitvoerend, provinciaal niveau en dat er een jacobinistisch unitarisme ontstaat op Europese schaal. Want de Europese elites en de "nationale" elites, die onderling concurreren om de macht, kunnen elkaar niet loslaten, en ze zitten vastgekleuisterd aan een dynamiek die in één richting gaat: steeds meer Europees, steeds minder nationaal. Maar er is niet alleen de europeanisering. Er zijn tal van internationale instellingen die macht aan het "nationale" niveau onttrekken, en die kunnen dat mede door de opkomst van de informatietechnologie: de WTO, GATT, WHO, de NAVO, CSVE, de *Raad van Europa*, de VN en zo verder.⁷ Ook de installatie van wereldwijde softwareprogramma's stroomlijnt ons denken op wereldomspannende schaal. Het grote slachtoffer is altijd weer de democratie.

De mundialisering wordt voornamelijk gekenmerkt door het feit dat belangrijke beslissingen steeds meer genomen worden in de hoofdkwartieren van de grote multinationals. Deze problematiek is te ingewikkeld om hier uit de doeken te doen⁸, maar de werknemers van Renault en Ford zullen wel begrijpen wat hier bedoeld wordt. Het is vanuit het standpunt van de democratie vanzelfsprekend beter dat men het tegen een plaatselijke zeepbaron moet opnemen, dan tegen de naamloze top van een multinational.

Dan is er de technocratisering. Dossiers worden tegenwoordig zeer ingewikkeld, onder meer als gevolg van de mundialisering en de europeanisering.

Op het waarom hoeven we hier niet verder door te gaan. Verstandige beslissingen nemen in een wereld die bij machte is om zichzelf in één

klap te vernietigen: kan men zulks overlaten aan het ongevormde oordeel van de doorsnee westerling?

En dan is er de mediatisering. Het verschijnsel werd al in 1996 door Gabriel van den Brink aangekaart.⁹ Deze auteur wijst er in een lange paragraaf op hoe de mediatisering van de opinies een bron is van diep politiek onbehagen. In Vlaanderen krijgen we het verschijnsel van de BV's tezamen met datgene wat Paul de Ridder noemt: de emocratie. Niet langer de kwaliteit van de boodschap telt, maar de verpakking: een bleirende minister, een pronte jongedame met mooie benen die plaats neemt op een ministerstoel... Helaas blijkt dat vele landgenoten zich door deze verpakking laten leiden en dan nadien maar niet kunnen begrijpen hoe het mogelijk is dat ze moeten leven in een politiek kader waarin ze zich niet goed voelen. Op die manier is de mediatisering een van de belangrijkste voedingsbronnen van het Vlaams Blok.¹⁰

Wie dit alles overschouwt, wordt ertoe gebracht zich pessimistisch uit te laten over de levenskracht van de democratie bij het begin van de eenentwintigste eeuw. Misschien is de democratie niet echt dood, maar ze beperkt zich tot een huis-, tuin- en keukendemocratie. We hebben hopen raden en overlegstructuren over de vorm van rotondes (die blijken niet altijd rond te zijn), het plaatsen van flitspalen en de kleur van de linten die we spannen als we een gat in het wegdek willen aanduiden. We hebben zelfs een bloeiend middenveld, zoals dat heet, al hebben de ingrepen van de heer Albert Anciaux, enkele jaren geleden, daar geen goed aan gedaan. Maar de grote beslissingen, die beslissingen die ons verdere lot op deze kleine planeet bepalen: die worden genomen ver boven onze hoofden heen, in internationale gremia. De "nationale" machtsgroepen gaan daarbij op te tenen staan, af en toe opwippend, om zelf toch ook nog enkele graantjes van het echte beslissingsproces mee te pikken. Maar hoe meer deze "nationale" gremia op de tenen staan, hoe verder ze zich verwijderen van diegenen wier belangen ze geacht worden te verdedigen en aan wier goedkeuring zij hun beperkte legitimiteit te danken hebben. De massa des volks blijft intussen verweesd achter, velen onder hen druk doende met hun al dan niet zinvolle radendemocratie over dingen die nauwelijks belang hebben. Dit is géén Big Brother, geen Huxleyaans scenario maar een vreselijke aberratie *sui generis*.

Een cataclysmen of er toch maar tegenaan?

Dergelijke analyses brengen sommigen ertoe de strijd op te geven en zich bij het onvermijdelijke neer te leggen. Ik geloof niet dat dit standpunt correct is. Met een dergelijke houding hadden we ons niet tegen de sociale misstanden van de negentiende eeuw hoeven te verzetten. Een andere houding is dan maar aan te nemen dat de democratie onmogelijk is en we derhalve moeten proberen machtscentra te vormen om de dingen naar onze hand te zetten. Los van het feit dat “de” democratie natuurlijk niet bestaat – elke gemeenschap maakt h  r democratie – komt deze houding neer op het opgeven van wellicht de grootste droom uit de geschiedenis van de menselijke samenleving: deze waarin de gewone, werkende mens alvast enige invloed kan uitoefenen op zijn verdere lotsbestemming. De democratie, zoals die zich in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw aankondigde, zie ik als de historische kans van de werkende klasse¹¹ om zich eindelijk te onttrekken aan de greep van heersers van allerlei slag. Anderen zien het gewoon niet meer zitten en rekenen op de komst van een of ander cataclysmen. Men kan deze houding begrijpen, maar zo’n cataclysmen zelf is geen garantie dat het er nadien wat beter uit zou zien.

Er bestaat mijns inziens maar   n goede houding: ertegenaan !

Daartoe moeten we de gevaren die onze democratie bedreigen systematisch aanpakken. Ik trek hierna enkele krijtlijnen.

1. Als voorafgaandelijk punt moeten we ermee ophouden de democratie in procedurele termen op te vatten. We moeten leren de democratie te zien zoals ze echt is: een middel om macht te verdelen. Laten we wel wezen: de democraten hebben het gelijk aan hun kant. Leerschool daartoe is de psychologie die ons telkens weer leert dat de mens niet geschikt is om veel macht te dragen. Dan wordt een mens anders, dan komen zijn roefdierenhersenen boven. Grote macht moet dus in vele kleine stukken verdeeld worden, zoniet gaat de planeet er vroeg of laat aan.
2. Een democratie vereist het bestaan van een democratische ingesteldheid. Men moet de democratie willen en men moet er willen in meespelen. Dat vereist het einde van het postmodernisme, dat niets anders verklaart dan dat   lles goed zou zijn, en niemand het gelijk aan zijn kant zou hebben. Als alles even goed is, dan hoeft de democratie niet langer en wie daarop doordenkt komt als vanzelf op

de gedachte dat het postmodernisme fout zit. We moeten als mensen willen geloven in Grote Verhalen, maar niet noodzakelijk in het verhaal van de Moderniteit! Als er ook maar iets juist is van deze gedachtengang, dan betekent dit alvast dat we van een deugdenethiek naar een plichtenethiek moet overstappen: de democratie bestaat bij de gratie van ons aller plichtsbesef.

3. De volgende logische stap in een ongenadige strijd tegen de mediatisering. Alle Walter Zinzens ten spijt: media moeten informeren, niet stigmatiseren, dogmatiseren of aan keuzebepaling doen. Wie het bovenstaande gelezen heeft – en het is maar een heel summiere opsomming – weet dat het informeren van de bevolking een bijzonder moeilijke opgave is, maar wel   n, waarvan het niet-uitvoeren zonder meer dodelijk is voor de democratie. Mijn stelling luidt dat ook dat het journalistengilde in Vlaanderen z  lf mee verantwoordelijk is voor de teloorgang van de democratie. In plaats van zich bezig te houden met het realiseren van de grondvoorwaarde van de democratie, de vrijheid van informatie, hebben ze precies datgene gedaan dat de vijanden van de democratie altijd al hebben gedaan: de informatie gemanipuleerd. De VRT is op dit vlak al jaren deskundig. Daardoor hebben ze de democratie met eigen hand helpen kapotmaken, verblind als ze waren door hun in 1968 opgelopen alles-moest-anders-virus. Bij deze informatieplicht hoort ook een strijd tegen de intolerantie. Maar men begrijpe me goed: bedoelde strijd is niet de strijd tegen het Vlaams Blok! Onder “tolerantie” versta ik het vermogen om samen te werken met mensen, wier overtuiging men niet alleen niet deelt, maar waarmee met het zelfs grondig oneens is. Dat kan alleen als men op voorhand bereid werd gevonden de macht te verdelen.¹² De Zinzens en dergelijke hebben zich derhalve buitengewoon intolerant opgesteld, en dat moet hen zeer ten kwade worden geduid. Om kort te gaan: ze moeten eruit. Basta. Onze democratie is veel te belangrijk om ze door dit soort intolerante lieden te laten vernietigen.
4. Er moet een nationale hermobilisering komen. In bepaald Europese milieus is het gewoonte geworden om alles wat nationaal is te verketteren.¹³ Het is een nogal simpel schema: wat Europees is, is goed. Wat nationaal is, is slecht. Het is geweten dat dergelijke simplistische dichotomieën doorgaans weinig werkelijkheidsgehalte bezitten, maar heel vaak is de stelling die erdoor tot uitdrukking wordt gebracht gewoon onjuist. Zo wordt Europa ons verkocht als zou het

de vrede brengen. Een simpele telling door een Noord-Nederlands filosoof leerde eens dat 70% van de oorlogen binnenlands zijn. Hoe groter dus het binnenland, hoe groter de kans op een conflict. Dat is ook nogal begrijpelijk: de drempel om een binnenlandse oorlog te beginnen ligt immers veel lager. Alleen grote machten zijn in staat om een conflict lange tijd vol te houden. Ook hier weer: macht hoort verdeeld. Maar wat meer is: van de geroemde subsidiariteit ziet binnen Europa niemand wat terecht komen¹⁴. Nochtans is subsidiariteit een fundamenteel democratisch beginsel, want het stelt dat de macht eigenlijk bij de burger moet berusten, en dat de burger, bij delegatie, macht afstaat aan gemeenschappelijke – en dus niet: hogere! – echelons om die dingen te regelen, die het vermogen van de afzonderlijke burger te boven gaan. Om zo'n nationale hermobilisering mogelijk te maken moet het geschiedenisonderwijs worden aangepakt¹⁵, moet het exclusiviteitsbeginsel in de machtsverdeling tussen de verschillende gremia worden ingevoerd – en daarbij gelet op de stille, ongemerkte verschuivingen – en de sluipende besluitvorming met wortel en tak worden uitgeroeid. De verhouding tussen de staat en de multinationale onderneming moet worden herzien. Er moet een einde komen aan het domme “minder staat” – ik kan deze stelling aanvaarden, als daarmee bedoeld wordt “minder staat zoals die in het verleden was”. Maar er staat me een Bildungsdemocratie voor ogen¹⁶, en die moet men opvatten ongeveer volgens de inzichten van de oude Von Humboldt. Er moet ruimte komen voor zoveel mogelijk intellectuele wijsheid, ieder op zijn plaats en ieder naar best vermogen. En daarvoor hebben we zeer zeker staat nodig!

5. Het moeilijkst aan te pakken van alles is de technocratisering. Ik geloof dat we zullen moeten leren leven met een vorm van technocratie. De vraag die hier oprijst luidt: is het voor een gezonde democratie noodzakelijk om in elk dossier alle beslissingsmacht te leggen in handen van “de burger” – die als zodanig natuurlijk niet bestaat? Er is mijns inziens een andere optie denkbaar. Een regering zou, elk jaar opnieuw, de grote rode draden van het beleid aan de bevolking kunnen bekend maken en daarover het oordeel vragen. Het belangrijkste blijft immers dat de grote richting die onze levensvoering uitgaat bewaakt kan worden. Hoe sommige concrete dossiers door specialisten worden aangepakt, is een technische materie. Aan het parlement kunnen we dan de bewaking over de sluipende besluitvorming overlaten. Datzelfde parlement kan gevaarlijke dossiers

extra behandelen, aan een tegenexpertise door andere specialisten onderwerpen enzovoorts.

Deze enkele, korte krachtlijnen volstaan uiteraard alleen maar om de richting aan te geven die we zouden kunnen opgaan om te verhinderen dat het grote democratische avontuur, dat doorpriemde in de Vlaamse en Italiaanse steden van de late Middeleeuwen en doorbrak in de negentiende en twintigste eeuw, herleid wordt tot een korte voetnoot in de geschiedenis van de westerse mens. Jan Romein noemde de westerse samenleving, zoals hij ze kende, een afwijking van het algemeen menselijk patroon. Dat onze democratie eerder een afwijking is dan een normale toestand moet ons alert maken.

1. *De Financieel Economische Tijd*, 15 november 2003.
2. *Knack*, 18 november 2003.
3. Zie daarvoor onder meer: Jacques Le Goff. *De Drie Orden*. Elsevier 1986.
4. Jaak Peeters. “Staatsgrenzen of wij beslissen!” In Christian Van Kerckhove en Marleen Easton. *Hoezo democratie?* EPO, 2001. blz 214- 225.
5. S. W. Couwenberg. “Hoe voorbeeldig is de westerse democratie?” *Streven*, november 1999, blz 877 –889.
6. Hiermee is iets anders bedoeld dan mondialisering: “niet alle mensen, maar de hele planeet is bij de zaak betrokken”
7. M.A.P. Bovens. “Problemen der parlementaire democratie”. In W.J. Deetman. *Heeft onze parlementaire democratie toekomst?* Thorbecke-lezing, 2001, blz 27.
8. Zie daarvoor bijvoorbeeld Saskia Sassen. *Globalisering*. Van Gennep, 1999, blz 35 en *passim*.
9. Gabriel van den Brink. *Onbehagen in de politiek*. De Balie, Amsterdam, 1996, blz 58 ev.
10. Ook het systematisch *niet* vernoemd worden is een vorm van mediatisering. Een negatieve mediatisering. Ook dat “werkt”, zoals blijkt.
11. Met excuses voor het jargon. Onder werkende klasse versta ik iedereen die arbeid moet leveren om daarvoor geld in de plaats te krijgen.
12. Zie over tolerantie: Marcel ten Hooven (red.) *De lege tolerantie*. Boom, Amsterdam, 2001.
13. Zie bijvoorbeeld: *Europa-bericht*.
14. Alvast niet in de teksten die voorliggen als “Europese grondwet”!
15. In dit opzicht moet men zich voorstellen: in Vlaanderen wordt met Vlaams geld door een Vlaamse regering aan Vlaamse kinderen... Belgische geschiedenis geleerd !
16. Waarvoor ik pleit in mijn *Van Vlaams nationalisme naar Vlaams patriottisme*, VDC, 2003.

Huizinga versus Schmitt

Prof. Dr Piet Tomissen

Over het onderwerp van het onderhavig artikel heb ik het vorig jaar reeds in het Duits gehad.¹ Sedertdien kwam ik aanvullende gegevens op het spoor, zodat ik me verplicht voel mijn huiswerk over te doen. Ook deze versie doet geen afbreuk aan mijn overtuiging dat Huizinga een groot geleerde is geweest, echter geen "erflater van onze Nederlandse cultuur" zoals zijn vakgenoot E.H. Kossmann (°1922) hem heeft trachten voor te stellen.² – De lezer vergeve me de talrijke voetnoten: ze moeten hem in staat stellen citaten of meningen te verifiëren en in enkele gevallen over minder bekende themata iets meer te vernemen.

1

1.1

Johan Huizinga (1872-1945) heeft als historicus en vooral als cultuurhistoricus internationale faam verworven. Toch had Walter Görlitz (1913-1991) het bij het juiste eind door kort na Wereldoorlog II te stellen dat de geleerde zich van zowat 1933 af vooral als cultuurcriticus deed opmerken³. In zijn Huizinga-lezing 1996 verklaarde Hendrik Lodewijk Wesseling (°1937) dat "de hedendaagse cultuur en haar crisis het hoofdthema van de laatste tien jaar van Huizinga's actieve leven" zijn geweest, doch met dien verstande dat *Homo ludens* geen cultuurkritisch maar een cultuurfilosofisch werk is⁴. Pieter Geyl (1887-1966) was van oordeel dat die keertwending voor gevolg had, dat Huizinga zich voortaan "bewoog op een terrein, dat eigenlijk het zijne niet was".⁵

Als cultuurcriticus gaf Huizinga de indruk de toekomst somber in te zien. Ik geloof dat het fout ware die zwartgalligheid aan familiale gebeurtenissen (zijn vader was aan syfilis ten onder gegaan en een broer had zelfmoord gepleegd) te linken. Mijs inziens had ze enerzijds te maken met de invloed die Oswald Spengler (1880-1936) met zijn werk *Der Untergang des Abendlandes* en de Spaanse essayist José Ortega y Gasset (1883-1955) met zijn boek *La rebelión de las masas*⁶ op hem uitgeoefend hebben en kadert ze anderzijds in een gevoel van onbehagen dat zich in het Interbellum van bekende auteurs had meester gemaakt: men denke bijvoorbeeld aan publicaties en uitspraken van

onder meer de Fransen Georges Bernanos (1888-1948), Jacques Maritain (1882-1973), Henri Massis (1886-1970), Paul Valéry (1871-1945). Dat laatste aspect is belangrijk daar het bewijst dat Huizinga niet alleen stond met de sombere diagnose die in *In de schaduwen van morgen* gesteld wordt.

In een brochure die hij in 1921 onder de titel *Pessimismus?* [men lette op het vraagteken] uitgaf – deel 2 van zijn *opus magnum* was nog niet verschenen – deed Spengler de mening dat hij een pessimist zou zijn als een misverstand af: "*Pessimismus heisst: keine Aufgaben mehr sehen*", en zelf zag hij er nog vele.⁷ Ook Huizinga schijnt de moed niet helemaal te hebben opgegeven; hij aanzag het immers als de taak van de jongeren "deze wereld opnieuw te beheersen, zoals zij beheerst wil zijn, haar niet te laten ondergaan in haar overmoed en verdwazing, haar weer te doordringen met geest" (*In de schaduwen van morgen* p. 230). Daarom is het wellicht beter van getemperde zwartgalligheid te gewagen. Doch om het even of het zwartgalligheid *tout court* of getemperde zwartgalligheid was, feit is dat Huizinga in zijn opus *In de schaduwen van morgen* een reeks trends als pathologische en de avondlandse cultuur bedreigende ontwikkelingen voorstelt: de verzwakkende kritische geest, het misbruik van de wetenschap (*cfr.* de rassenleer), het verval van de morele normen, het primaat van macht en strijd, de ophemeling van het heroïsche, het veld winnend puerilisme (*cfr.* het overdreven belang dat aan de sport gehecht wordt), de wederopstanding van het bijgeloof, de loslating van de rede door de kunstenaar en in haar kielzog stijlverlies, en zo verder.

1.2

In zijn hoedanigheid van *rector magnificus* verbood Huizinga Johann von Leers (1902-1965) in 1933 de toegang tot de universiteit, na vernomen te hebben dat de leider van de Duitse delegatie op een congres van de ISS (*International Student Service*) dat in het teken stond van de toenadering tussen Duitsers, Fransen en Engelsen, in een anti-semitisch geschrift de rituele moord van Joden op christelijke kinderen te berde had gebracht. Die beslissing werd afgekeurd door de curatoren van de universiteit en had zowel een klacht van de Duitse gezant in Den Haag als een brief van de uitgevers van de eerbiedwaardige *Historische Zeitschrift*, zijn collegae Friedrich Meinecke (1862-1954) en Albert Brackmann (1871-1952), voor gevolg. Toch waren die reacties niet van aard Huizinga tot andere gedachten te brengen: hij bleef op zijn standpunt staan.⁸

Mag men uit het 'incident von Leers' afleiden dat de historicus een bestrijder van het nationaalsocialisme is geweest? Geenszins, want van zodra het op daden aankwam bleef Huizinga langs de zijkant staan. Is het niet eigenaardig dat hij op zijn diagnose *In de schaduwen van morgen* geen echte prognose liet volgen? Verzocht om toe te treden tot het door Menno Ter Braak (1902-1940) en Eddy Du Perron (1899-1940) boven de doopvont gehouden 'Comité van Waakzaamheid van Anti-Nationaal-Socialistische Intellectuelen'⁹ ging hij op die uitnodiging niet in. Wesseling heeft het bij het juiste eind: Huizinga heeft "zich nooit politiek of anderszins ... willen engageren".¹⁰ Waarom niet? Ik denk persoonlijk dat de geleerde in oktober 1935 in een gesprek met Pierre H. Ritter jr. (1882-1962) op die vraag een plausibel antwoord gegeven heeft: "Voor prognose is bij een historicus geen plaats. Niemand kan zich vermeten, omtrent het geringste stukje toekomst de prognose te stellen".¹¹ Of hij echter het standpunt bijtrad dat Julien Benda (1867-1956) in zijn geruchtmakend werk *La Trahison des clercs* (1927) innam en volgens hetwelk engagement de hoofdzonde van de moderne intellectueel is, lijkt me twijfelachtig.

1.3

Wat daar verder ook van zij, blijkbaar leek Huizinga een aanval in regel tegen het door de Duitse rechtsgeleerde Carl Schmitt (1888-1985) geformuleerd criterium van het politieke - "De specifiek politieke onderscheiding waartoe politieke handelingen en motieven herleid kunnen worden, is de onderscheiding van vriend en vijand" (*Het begrip politiek* p. 62) - het meest probate middel om de verloedering van het vigerende cultuurpatroon te illustreren. Weliswaar heeft hij het terloops over een ouder geschrift van Hans Freyer (1887-1969), een recent *opus* van Spengler, een studie van zijn vakgenoot Gerhard Ritter (1888-1967) en een van Karl Mannheim (1893-1947), maar Schmitt is zijn enige echte kroongetuige. Horst Lademacher (°1931) zei in zijn inaugurale rede (1990) terecht: "Es war nicht die Art des Huizinga, ausführlich andere Autoren zu zitieren"¹², zodat we in het geval Schmitt met de spreekwoordelijke uitzondering op de algemene regel te doen hebben.

De anti-Schmitt-diatriben vinden we in deze twee boeken van Huizinga:

In de schaduwen van morgen. Een diagnose van het geestelijk lijden van onzen tijd [eerste uitgave: oktober 1935]. In: *Verzamelde werken*, Haarlem: Tjeenk Willink & Zoon, deel VII, 1950, pp. 313-428; aldaar pp. 368-371.

Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spelelement der cultuur [eerste uitgave. 1936]. In: *Verzamelde werken*, Haarlem: Tjeenk Willink & Zoon, deel V, 1950, pp. 26-246; aldaar pp. 241-242.

2

2.1

Alvorens de diatribe zelf onder de loep te nemen, acht ik het raadzaam het even over de twee boeken te hebben. *Primo*: Beide zijn uit een voordracht ontstaan en werden aangekondigd. *In de schaduwen van morgen* is de inlossing van een belofte gedaan in zijn boek *Nederland's geestesmerk* en werkt een op 8 februari 1935 in Brussel gehouden voordracht uit. In het geval van *Homo ludens* is het omgekeerde gebeurd: het bouwt voort op de rectorale rede van 1933 en is de realisatie van een in het vooruitzicht gesteld project (*In de schaduwen van morgen* p. 396 noot 1).

Secundo: Nog vooraleer *In de schaduwen van morgen* in de boekhandel lag kon men citaten eruit in een aankondiging lezen, met andere woorden, werd er al reclame voor gemaakt. Geen wonder dat de eerste oplage binnen de week uitgeput was en in januari 1936 20.000 exemplaren van het boek verkocht waren. Nog in het jaar van verschijnen zelf (1935) bezorgde een vriend des huizes, de Zwitserse historicus Werner Kaegi (1901-1979), er een Duitse, kort daarna Huizinga's zoon Jakob Herman (1908-1994) een Engelse, zijn dochter M. de Meijere-Huizinga een Spaanse vertaling van. In 1939 circuleerden niet minder dan negen vertalingen. Kortom, Wesseling heeft het bij het juiste eind: met die marketingtechnieken *avant la lettre* kon het moeilijk anders of *In de schaduwen van morgen* moest een bestseller worden¹³!

Tertio: Zowel *In de schaduwen van morgen* als *Homo ludens* werden in Nederland op de korrel genomen. *In de schaduwen van morgen* bijvoorbeeld door de N.S.B.-er Robert van Genechten (1895-1945) wegens de kritiek op het fascisme en meer bepaald op het nationaalsocialisme, door de communist Gerrit Mannoury (1867-1956) - een befaamd mathematicus en de vader van de significa - omdat Huizinga het in het Oosten glorende zonnelicht van de sovjet-russische beschaving negeerde, echter ook door Ter Braak¹⁴ en door Huizinga's gewezen leerling Jan Romein (1893-1962).¹⁵ Het waarschijnlijk meest negatieve verdict velde de aanvankelijk extreem, later gematigd linkse activist en ideoloog Jacques de Kadt (1897-1988); volgens hem behoorde Huizinga tot diegenen die het niet verder brengen "dan het

betreuen van een voor goed verdwenen tijdperk, waarin de oude feodale adel door een nieuwe groot-burgerlijke adel van zakenlieden en geleerden was opgevolgd, en waarin, ondanks alle beweringen, niet de bekwaamheid, maar de bleefigheid' het meest in aanzien was".¹⁶ Wat *Homo ludens* aangaat, het werd door de letterkundige en literatuurhistoricus Anton Van Duinkerken (pseudoniem van W.J.M.A. Asselberghs; 1903-1968) oppervlakkig genoemd. Vandaag de dag luidt het oordeel over de twee publicaties nog altijd negatief; Kossmann bestempelt *In de schaduwen van morgen* als een politiek en *Homo ludens* als een problematisch boek dat verdient bekritiseerd te worden.¹⁷

Zowel in *In de schaduwen van morgen* als in *Homo ludens* heeft Huizinga het gemunt op Schmitts geschrift *Der Begriff des Politischen*. De eerste versie van dit geschrift verscheen in 1927 als tijdschriftartikel, een tweede in 1928 in een referatenbundel, de derde in 1932 als boek en die laatste versie met enkele zakelijke en meerdere opportunistische wijzigingen in 1933 weerom als boek (een herdruk in 1935 en waarschijnlijk een nieuwe in 1940). De versie van 1932 werd in 1963 opnieuw uitgegeven, met een uitvoerig voorwoord en een reeks toelichtingen, zodat er geen twijfel kan over bestaan dat Schmitt die versie als de definitieve beschouwde (talrijke heruitgaven zagen inmiddels het licht). Sinds kort staat een nederlandse vertaling ter beschikking: *Het begrip politiek [sic]*, gevolgd door: *Het tijdperk van neutraliseren en depolitiseren* (vertaald door Bert Kerkhof en George Kwaad, met een lange inleiding van Theo W.A. De Wit [°1953]), Amsterdam: Boom, 2001, 160 p.

Omdat Huizinga Schmitts geschrift tot enkele in zijn kraam passende paragrafen reduceerde, heeft het weinig zin te polemiseren. Maar ik kan er niet omheen de slotconclusie te citeren: "Zelfs als mededinger of tegenspeler wil Schmitt den vijand niet beschouwd zien. Hij is volgens hem enkel tegenstander in den meest letterlijken zin des woords, dus degeen, die uit de weg moet worden geruimd." (*Homo ludens* p. 242). Ergo is Schmitt – wiens naam niet in de tekst, enkel in een voetnoot voorkomt – in zijn ogen de apologeet van de amorele staat die schaamteloos een rechtsregel verkracht door het *pacta non sunt servanda* te belijden. Ziedaar op zijn zachtst uitgedrukt een verbluffende slotconclusie. Immers, in de door de historicus gebruikte uitgave, deze van 1933, is nergens sprake van het uit de weg ruimen van de vijand! Er staat: (a) "bij het begrip vijand hoort de reële EVENTUALITEIT van een strijd"; (b) "De begrippen vriend, vijand en strijd ontleen hun werkelijke betekenis aan het feit dat ze specifiek betrekking hebben en houden op

de reële MOGELIJKHEID van het fysieke doden" (*Het begrip politiek* p. 67 resp. p. 68). De staatsrechtleraar Helmut Quaritsch (°1930) heeft overschot van gelijk: "der bedeutende niederländische Kulturhistoriker Johan Huizinga hatte es sich mit dieser Schrift [sc. *In de schaduwen van morgen*] allzu leicht gemacht".¹⁸

Komt daar nog bij dat Huizinga weliswaar vermeldt dat de eerste versie van Schmitts *opus* in 1927 verscheen en het toch impliciet met het nationaalsocialisme in verband brengt. In werkelijkheid kan noch mag het los worden gezien van een paar vroegere publicaties van de Duitse geleerde, publicaties waarin de Rijnlandbezetting en de Volkerenbond centraal stonden. Komt daar nog bij dat Schmitt de door hem in de verf gezette vriend-vijand-relatie als zijnde hét criterium van het politieke waarschijnlijk ontleend heeft aan de Spanjaard Alamos de Barrientos (1540-1611), een der eersten die het waagde de politiek als een wetenschappelijk object te bestuderen.

Niets wijst erop dat Huizinga zijn verdict betreurd heeft. Wel integendeel. Na in Ter Braaks *opus Politicus zonder partij* (1934) deze zin te hebben gelezen "De waarheid kan mij niets meer schelen; of duidelijker gezegd: het waarheidsaccent, ... , betekent voor mij niets anders meer dan een onderdeel van de demarcatielijn, die ik tussen vriend en vijand tracht te trekken"¹⁹, schreef Huizinga in zijn uitvoerige brief van 1 augustus 1935: "Uw vriendvijand-these als zuiver menselijke fundering van alle cultuurverhoudingen overtroeft en overtreft verre die van Hitler's kroon-jurist Carl Schmitt, die haar alleen toepassen wil op het politieke."²⁰

Aldus rijst de vraag waarom Huizinga zich zo heftig tegen Schmitt en enkel tegen hem gekeerd heeft. Helaas ken ik het antwoord op die vraag niet. Wel zijn er twee feiten die ik niet onvermeld mag laten, ofschoon we in deze twee gevallen al evenmin de ware toedracht kennen. Huizinga hield in Berlijn op 27 en 28 januari 1933, dus na de machtsovername door de Nazi's, lezingen; was Schmitt toehoorder en is het tot een gesprek gekomen? Schmitt op zijn beurt sprak tussen 11 en 17 maart 1935 aan de universiteiten van Utrecht, Leiden en Rotterdam; enkel over de voordracht in Leiden is me niets bekend: kwam Huizinga, toen niet langer *rector magnificus*, luisteren en heeft hij met Schmitt gesproken? Dat zijn helaas enkel indicaties, geen argumenten. Bij gebrek aan solide achtergrondinformatie is het bijgevolg onmogelijk de reactie van de historicus te begrijpen respectievelijk te verklaren.

2.2

Merkwaardig genoeg is de rol van snoodaard die Schmitt in Huizinga's betoog toebedeeld krijgt niet onopgemerkt voorbijgegaan. Nog voor de publicatie van de Franse vertaling van *In de schaduwen van morgen* in 1939 door de Nederlandse jezuïet Josephus Roebroek (1851-1940) – met een inleiding van de katholieke wijsgeer Gabriel Marcel (1889-1973) – werden in een tijdschrift de op Schmitt terugslaan passages afgedrukt!²¹ Ook in diverse Nederlandstalige besprekingen duikt Schmitt op, waarbij opvalt dat zijn naam wel eens foutief gespeld wordt (SchmiDt), wat er mijns inziens op wijst dat deze recensenten – bij voorbeeld de Vlaamse dominicaan Dalmatius [eigenlijk Jan Frans] de Pauw (1893-?)²² – Huizinga op zijn woord geloofd, of wat op hetzelfde neerkomt Schmitt's opus niet gelezen hebben. Onze historicus stond overigens niet alleen met zijn interpretatie van Schmitt's theorie. Geyl bijvoorbeeld maakte het zelfs nog bonter door te schrijven: "hetzelfde schema [sc. vriend-vijand] dat ... Schmitt, bij het wegvallen van alle gemeenschapsgevoel en van alle geloof in recht en menselijkheid, uit het Nietzscheaans subjectivisme ontwikkelde".²³ Heinrich Meier (°1953), de uitgever van het verzameld werk van de wijsgeer Leo Strauss (1899-1973), weerlegt die zienswijze: "Schmitt steht nicht in der Nachfolge Nietzsches".²⁴

Wat Duitsland betreft, dient vooraf melding gemaakt van een initiatief van Erich Kaufmann (1880-1972). Deze collega en gewezen vriend van Schmitt, in 1934 van overheidswege doch met behoud van zijn professorenwedge vervroegd geëmeriteerd en pas in 1939 naar Nederland geëmigreerd, heeft in zijn woning tussen 1934 en 1938 zowat 25 studenten over niet minder dan 90 thema's laten refereren. Welnu, tijdens het wintersemester 1936-1937 handelde een dezer referaten over "Der Begriff der Politik [sic] bei Carl Schmitt und die Kritik van Huizinga".²⁵ Schmitt had weet van Kaufmann's activiteit, heeft hem evenwel geen strobreed in de weg gelegd. Na 1945 kreeg Kaufmann de gelegenheid om zijn gal over Schmitt uit te spuwen, maar die onverkwikkelijke geschiedenis valt buiten het bestek van dit bescheiden artikel.

Hierbij aanknopen vestig ik de aandacht op het lot van de Duitse vertaling van *In de schaduwen van morgen*. Kaegi, die op *Het begrip politiek* na alle werken van Huizinga vertaalde, heeft kort na Wereldoorlog II beweerd dat, omwille van de passages "die eine Polemik gegen den Staatsrechtler Carl Schmitt enthalten ... in Deutschland schliesslich der öffentliche Verkauf des Buches untersagt worden".²⁶ Die bewering is

onjuist. *Primo*: Wie enigszins vertrouwd is met de in het Derde Rijk uitgeoefende censuur weet dat meerdere instanties lijsten opstelden en voor het overige bekvechten over het beslissingsrecht.²⁷ Resultaat: in de praktijk functioneerde die censuur niet naar behoren, ja zelfs slecht. Juist is dat *In de schaduwen van morgen* in 1935 – de historicus W.E. Krul (°1950) schrijft: juni 1936²⁸ – door het 'Amt Rosenberg' op de lijst van schadelijke en ongewenste boeken werd geplaatst maar dat deze partij-interne appreciatie niet heeft kunnen verhinderen – niet eens op juridische weg, voegt Quaritsch eraan toe – dat *Im Schatten von morgen* in de boekhandel verkocht (in 1937 verscheen de vijfde druk!) en er in de *Frankfurter Zeitung* zelfs een uittreksel uit afgedrukt werd.²⁹

Secundo: Zowel de *Sicherheitsdienst* als het zoëven vernoemd 'Amt Rosenberg' hebben een dossier over (juister: tegen) Schmitt aangelegd, waarvoor zelfs collegae bouwsteentjes leverden. Dat wijst erop dat Schmitt in 1935 als *persona non grata* gold. Inderdaad had een intrige van de SS voor gevolg dat hij het jaar daarop zijn mandaten moest neerleggen en de *Deutsche Juristenzeitung* opdoeken, en blij mocht zijn zijn hoogleraarschap te kunnen behouden. Bijgevolg kan Huizinga's polemiek in *In de schaduwen van morgen* hem bezwaarlijk gebaat hebben, wel integendeel.

2.3

Om het verhaal af te ronden weze nog geattendeerd op een curiositeit en met een hypothese in verband met *Homo ludens*. Dit boek werd, in samenwerking met Huizinga, in het Duits vertaald door Hans Nachod (1885-1958), een geëmigreerde Joodse geleerde.³⁰ Volgens Krul zou Nachod's naam voor het eerst in de derde druk vermeld zijn³¹, doch in mijn exemplaar van die derde druk (1940) is dat niet het geval. Ten andere, weermom zonder vermelding van Nachod's naam verscheen in 1956 een herdruk van die vertaling, als nummer 21 in de bekende reeks RoRoRo. Is het in die voorwaarden vermetel van een curiositeit te spreken?

De hypothese hebben we indirect te danken aan de hoger vermelde Heinrich Meier. Hij signaleert dat Schmitt in een naoorlogse verwijzing betreurd heeft in de eerste edities van *Der Begriff des Politischen* het woord 'amusement' te hebben gebruikt en zich akkoord had verklaard met Strauss die in zijn kritische bespreking uit 1932 had laten verstaan dat het om een verkeerde woordkeuze ging (*Het begrip politiek* p. 138). Die kritiek zou er Schmitt toe bewogen hebben de voorkeur te geven aan 'spel', zijnde tegenhanger van 'ernst', wat Meier een vergissing vindt:

"Man wird daran zweifeln dürfen, dass dieser Hinweis' das Niveau der Reflexion von 1932 angemessen wiedergibt, geschweige denn, dass er es selbst erreicht".³² Doch de privaatgeleerde Stefan Dornuf (°1956) wijst Meier terecht door te stellen dat Schmitt zich bij zijn beslissing niet heeft laten leiden door de kritiek van Strauss, doch door Huizinga's betoog in *Homo ludens*: hij bestempelt de kwestieuze verwijzing als een "kryptische Anspielung".³³ Dornuf blijft een doorslaggevend bewijs schuldig, zodat het me correcter lijkt zijn stelling en evenzeer die van Meier als hypothesen te bestempelen.

In de bovenstaande paragrafen staat een op zijn zachtst uitgedrukt merkwaardige aanval in regel van Huizinga op een Duitse collega centraal. We hebben hier met een alleenstaand geval te maken, zodat het verwonderlijk is dat er, althans in de mij ter beschikking staande literatuur, niet reeds eerder werd op ingegaan. Ik geef grif toe nieuwsgierig te zijn geworden na de lectuur van Dornufs artikel. Mijn exposé kan bij sommige lezers de indruk doen ontstaan dat het mij in eerste instantie om de verdediging van Schmitt te doen was. Daarom weze mijn standpunt bij middel van een parafrase van een beroemde uitspraak van Aristoteles ondubbelzinnig weergegeven: *Amicus Schmitt, sed magis amica veritas*.

1. Tomissen, P. (ed.), *Schmittiana VIII*, Berlin: Duncker & Humblot, 2003, 298 p.; cfr. pp. 256-259: "Der Fall Huizinga".
2. Kossmann, E.H., "J. Huizinga", pp. 35-53 in: Hermann Walther von der Dunk [°1928] (ed.), *Erfolgers van de twintigste eeuw*, Amsterdam: Querido, 1991 314p.
3. Görnitz, W., "Johan Huizinga, Deuter und Kritiker der abendländischen Kultur", in: *Franfurter Hefte*, 3^e jg. n° 11, november 1948, pp. 1033-1038; cfr. p. 1037.
4. Wesseling, H.L., *Zoekt Prof. Huizinga eigenlijk niet zichzelf? Huizinga en de geest van de jaren dertig*, Amsterdam: Bakker, 1996, 63 p.; cfr. p. 15.
5. Geyl, P., *Van Bilderdijk tot Huizinga. Historische toetsingen*, Utrecht/Antwerpen: Aula-boeken, 1963, 255 p.; cfr. pp. 210-255 (de voetnoten pp. 392-395): "Huizinga als aanklager van zijn tijd" (1961) (aldaar p. 395 noot 43).
6. In het Nederlands werd dit opus vertaald onder de titel "*De opstand der horden*".
7. Spengler, O., *Pessimismus?*, Berlin: Stille, 1921, 19 p.; cfr. p. 15.
8. Vgl. de minutieuze reconstructie van het geval door Willem Otterspeer (°1950), de archivaris van de Leidse universiteit en auteur van een voortreffelijke biografie van de invloedrijke G.J.P.J. Bolland (1854-1922): *Huizinga voor de afgrond. Het incident-von Leers aan de Leidse universiteit in 1933*, Utrecht: HES uitgevers, 1984, 34 p.
9. Voor een korte toelichting zij verwezen naar H. van Galen Last (°1921), *Nederland voor de storm. Politiek en literatuur in de jaren dertig*, Bussum: Fibula-Van Dishoeck, 1969, 104 p.; cfr. pp. 72-73 en 76-77.
10. Wesseling, H.L., *op. cit.* (noot 5), p. 41.

11. De tekst van dit gesprek (oktober 1935) stond niet te mijner beschikking. Ik citeer naar Wesseling, H.L., *op. cit.* (noot 5), p. 7.
12. v.a., Lademacher, H., *Der europäische Nordwesten. Historische Prägungen und Beziehungen. Ausgewählte Aufsätze*, München/Berlin: Waxmann, 2001, 392 p.; cfr. pp. 175-182: "Zur Pathologie van Kulturverlust. Johan Huizinga als Kritiker seiner Zeit" (het citaat p. 183).
13. Wesseling, H.L., *op. cit.* (noot 5), pp. 7-10.
14. Ter Braak, M., *Verzameld werk*, Amsterdam: Van Oorschot, deel V = 1949, 660 p.; cfr. pp. 625-631: "Verdediging der cultuur" (1935).
15. Romein, J., *Tussen vrees en vrijheid. Vijftien historische verhandelingen*, Amsterdam: Querido, 1950, 398 p.; cfr. pp. 212-241: "Huizinga als historicus" (1947).
16. de Kadt, J., *Het fascisme en de nieuwe vrijheid*, Amsterdam: Van Oorschot, (1939) 1980, 381 p.; cfr. p. 77.
17. Kossmann, E.H., *art. cit.* (noot 2), p. 48 en p. 51.
18. Quaritsch, H., "Eine sonderbare Beziehung: Carl Schmitt und Erich Kaufmann", in Martin Dreher (ed.), *Bürgersinn und staatliche Macht in Antike und Gegenwart. Festschrift für Wolfgang Schuller zum 65. Geburtstag*, Konstanz: UVK Universitätsverlag, 2000, XIII-327 p.; cfr. pp. 71-87 (het citaat p. 80).
19. Ter Braak, M., *Verzameld werk*, Amsterdam: Van Oorschot, deel III = 1949, 668 p.; cfr. pp. 7-190: "Politicus zonder partij" (1933) (het citaat p. 107).
20. "De briefwisseling tussen Johan Huizinga en Menno ter Braak", in: *Hollands maandblad*, 28^e jg., nr. 467, oktober 1986, pp. 3-15; cfr. p. 8.
21. J. Huizinga, "Le droit et la force", in: *Civilisations* (Parijs), 2de jaargang, nr. 9, 1939, pp. 3-5. Over dat tijdschrift is me verder niets bekend.
22. de Pauw O.P., D., "Huizinga's diagnose van onzen tijd", in: *Kultuurleven*, 7^e jaargang, nr. 4, juli 1936, pp. 470-491; cfr. p. 480.
23. Geyl, P., *op. cit.* (noot 5), p. 185-186.
24. Meier, H., Carl Schmitt, *Leo Strauss und 'Der Begriff des Politischen'. Zu einem Dialog unter Abwesenden*, Stuttgart/Weimar: Metzler, (1988) 1998, 192 p.; cfr. p. 74 en op dezelfde p. noot 73.
25. Quaritsch, H., *art. cit.* (noot 18), pp. 78-79.
26. Kaegi, *Das historische Werk Johan Huizingas*, Leiden: Universitaire Pers, (1946) 1947, 61 p.; cfr. p. 28.
27. Informatief is Barbian, Pieter-Jan (°1958), *Literatuurpolitiek im 'Dritten Reich'*, München: DTV, 1995, 915 p.; cfr. pp. 517-540: "Die politische Kontrolle des Buchmarktes".
28. Krul, W.E., *Historicus tegen de tijd. Opstellen over leven en werk van J. Huizinga*, Groningen: Historische Uitgeverij, 1990, 317 p.; cfr. p. 253 noot 5.
29. Quaritsch, H., *art. cit.* (noot 18), p. 81.
30. Over Nachod, cfr. van der Lem, Anton (°1954), *Johan Huizinga. Leven en werk in beelden & documenten*, Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1993, XIV-309 p.; cfr. p. 255.
31. van der Lem, A., *op. cit.* (noot 30), p. 255.
32. Meier, H., *op. cit.* (noot 24), p. 52 noot 42.
33. Dornuf, St., "2 mal Carl Schmitt", in: P. Tommissen (ed.), *op. cit.* (noot 1), pp. 241-256 (de formulering p. 255).

Over neo-reactionairen en zwarte lijsten

Lic. Alain Mouton

In Vlaanderen zijn ze een zeldzaamheid, de polemieken die schrijvers met elkaar voeren. En als het dan nog gebeurt dan zijn ze niet echt van een hoogstaand niveau. Een polemiek in Vlaanderen heeft veel weg van een scheldtirade en is amper onderbouwd. Denken we maar aan wat iemand als een Herman Brusselmans allemaal uit zijn pen spuit. Het gaat in dat geval overigens niet echt om een polemiek tussen auteurs maar eerder om een regelrechte scheldtirade tegen iedereen die hem niet aanstaat.

Wat een verschil toch in vergelijking met wat we in het noorden zien. Daar bestaat allang een traditie van het voeren van polemieken. Een Willem Frederik Hermans was daar zeer sterk in, net als nu nog een Komrij. Idem voor Frankrijk waar schrijvers en intellectuelen regelmatig met elkaar in de clinch gaan. Een goed voorbeeld is de steen die Daniel Lindenberg recent nog in de kikkerpoel gooide. In zijn recente boek *Le rappel à l'ordre, enquête sur les nouveaux réactionnaires* (Ed. du Seuil, 2002, 96 p.) waarschuwt deze politoloog voor de opkomst van zogenaamde neoreactionairen. Hij verwijst daarbij zowel naar filosofen als naar auteurs van romans die in hun werk het politiek correcte denken aanvallen. Deze groep zou het met een bruin gedachtegoed het intellectuele debat in Frankrijk willen domineren.

Lindenberg richt zijn pijlen vooral op Michel Houellebecq, de schrijver van de volgens velen expliciet reactionaire bestsellers *Elementaire Deeltjes* en *Platform*. Daarnaast is ook Alain Finkielkraut, oud-mei-68er en nu anti-politiek-correct-denken-filosoof het doelwit.

De reactie op het pamflet van Lindenberg liet niet op zich wachten. Finkielkraut reageerde samen met zes andere intellectuelen met een *Manifest voor de Vrije gedachte*. Meteen begon men in Frankrijk opnieuw te discussiëren over de rol van intellectuelen en over hu visie op de republiek, het Franse model van integratie en assimilatie en dergelijke meer.

Immers, steeds meer Franse intellectuelen hebben immers moeite met het bestaande samenlevingsmodel waarbij de multicultuur gepromoot wordt en vooral de Noord-Afrikaanse gemeenschap weinig enthousiasme toont om zich naar de wetten van de Franse lekenstaat te schikken. Ze

lanceerden zelf de discussie rond een paar nieuwe begrippen die nu in intellectuele kringen wijdverspreid zijn. Eerst en vooral gaat het over de term *durbanisation*. Wat is dit? Wel, de term is afgeleid van de Zuid-Afrikaanse stad Durban waar in de herfst van 2001 een antiracistische conferentie plaatsvond en waar een aantal landen een sterk anti-zionistische, ja zelfs anti-semitische stem lieten horen. Deze term wordt nu in Frankrijk gebruikt voor de tendens om aan de joden de schuld van alles en nog wat te geven.

Een tweede term is *benlader*. Dat is een werkwoord dat filosoof André Glucksmann introduceerde om te beschrijven wat er zich in het hoofd van de volgende generatie moslims zal afspelen. Zij zullen veel makkelijker voor geweld kiezen omdat zij te jong waren om de ware proporties van 11 september te vatten en omdat ze opgegroeid zijn in een permanente vrees voor oorlog en dreiging.

Via die begrippen stelden een aantal intellectuelen (zij die Lindenberg dus de neo-reactionairen noemt) zich vragen naar de rol van de moslimgemeenschap en hun houding ten opzichte van de Joodse gemeenschap in Frankrijk. Een zeer actuele vraag want de spanningen tussen die twee gemeenschappen laaien hoog op. In Frankrijk is immers een nieuw antisemitisme aangetreden. Het heeft niets te maken met het religieuze anti-judaïsme van de 19de eeuw of het begin van de 20ste eeuw. Neen, het wordt gedragen door de moslimgemeenschap en een aantal linkse intellectuelen die antimondialisme vereenzelvigen met antikapitalisme, anti-amerikanisme, antizionisme en antisemitisme. Vooral Alain Finkielkraut waarschuwt voor deze evolutie: volgens hem wordt Israël verantwoordelijk gesteld voor het terroristisch geweld sinds 11 september. Israël wordt ervan beschuldigd door zijn imperialisme de Arabische frustratie te voeden. Een vreemde paradox, vindt hij.

Daarmee neemt ook de negatieve houding van Frankrijk ten opzichte van de Arabieren toe. En bijgevolg ook ten opzichte van de islam. Dat lezen we dan weer in de werken van Michel Houellebecq. Hij noemt de islam de klotrigste van alle godsdiensten. Hij werd er zelfs voor aangeklaagd, maar werd vrijgesproken.

Wat heeft die discussie te maken met het werkje van Lindenberg? Zeer veel. Finkielkraut en Houellebecq zijn volgens Lindenberg de slechte boodschappers, de exponenten van de een Franse intellectuele klasse die zich niet op zijn gemak voelt in de multiculturele samenleving en alles wat er negatief aan is uitvergroot. Niet verwonderlijk, schrijft Lindenberg, want eigenlijk hebben de Franse intellectuelen nooit veel van democratie

gehouden. Bovendien zouden een einde willen maken aan de geest van mei '68 terwijl ze er toch zelf aan hadden meegewerkt.

Kijk, dat is nu wel het voorbeeld bij uitstek van sofismen waarin Lindenberg excelleert. Finkielkraut betwist het huidige *status quo*, stelt een aantal excessen in vraag en is dus in de ogen van Lindenberg een anti-democraat. Terwijl de democratie verdorie precies leeft van die discussies.

De reactie op de beschuldigingen lieten dan ook niet op zich wachten. Lindenberg kreeg in de rechtse kranten als *Le Figaro* de wind van voren. De zogenaamde neo-reactionairen en hun sympathisanten maakten Lindenberg uit voor *salon-talib*, sansculotte en broedermoordenaar. Hij deelde intellectueel Frankrijk op in goed en fout en was daarmee amper beter dan een stalinist.

De reactie kan wat overdreven zijn want het boekje van Lindenberg is makkelijk te doorprikken. Het is overigens meer een schotschrift dan een pamflet. Zijn argumenten houden zelden steek en vooral: hij haalt feit en fictie door elkaar. Dat merken we wanneer hij passages aanhaalt uit romans van Houellebecq en cyber-noir-auteur Maurice Dantec (een andere zogenaamde neo-reactionair). Hij doet alsof de hoofdpersonages de auteur zelf zijn.

Een aantal voorbeelden om dat te staven. Volgens Lindenberg grijpt Houellebecq rechtstreeks terug naar de jaren '30. Meer bepaald als het hoofdpersonage in *Platform* kritiek heeft op het massatoerisme. Het massatoerisme is een soort van metafoor geworden voor de moderne decadentie. Lindenberg legt zonder veel gêne de link met de rechts-radicalen Franse auteur uit het interbellum, Lucien Rebatet die in *Les Décombres* opvallend schamper deed over het invoeren van het betaald verlof en over de arbeiders die voor het eerst massaal op reis gingen. Daarnaast pakt Lindenberg Houellebecq op een aantal citaten uit *Elementaire Deeltjes* waar het hoofdpersonage zegt dat hij er wel wat voor zou vinden om lid te worden van het *Front National*. Dus concludeert Lindenberg: ook Houellebecq wil graag lid worden van het FN.

Ook wanneer hij auteur en personage niet door elkaar haspelt doet Lindenberg de wenkbrauwen fronsen. Hij begrijpt bijvoorbeeld niet dat de zogenaamde neo-reactionairen kiezen voor een aanval op mei '68 want datzelfde mei '68 had ook conservatieve elementen. Lindenberg haalt daarvoor Jacques Lacan van onder het stof die als één van de iconen van mei '68 eigenlijk minder revolutionair was dan velen dachten.

Symptomatisch toch voor het boekje van Lindenberg: zaken door elkaar halen, weinig coherentie.

Men zou de indruk krijgen dat Lindenberg deze nieuwe generatie Franse auteurs echt wel haat. En hier rekent Lindenberg buiten de waard. Want schrijvers, daar moet je afblijven. Dat merkten we in een recent nummer van het Franse tijdschrift *Marianne* waarin hoofdredacteur Jean-François Kahn, een centrum-links figuur, het boekje van Lindenberg met de grond gelijk. We moeten er wel bij zeggen dat hij de door Lindenberg aangevallen auteurs (meer bepaald Dantec en Houellebecq) tegelijk beschuldigde van "*een lichte neiging tot neo-maurassianisme*".

Overigens gaf Lindenberg het ongeveer een jaar geleden tijdens een televisie-uitzending zelf ook grif toe: hij viel doelbewust de schrijvers aan omdat zij een sterke invloed hebben op een groot deel van de bevolking. Hij gaf zelfs tussen de lijnen toe dat het hem om Houellebecq zelf te doen was. De andere doelwitten zoals een Pierre Manent, Marcel Gauchet, Alain Badiou of Paul Yonnet werden er gewoon bijgehaald om zijn aanval op Houellebecq te "maskeren".

Het is inderdaad zo dat Michel Houellebecq een centrale plaats heeft ingenomen in de Franse samenleving. Bij elke zwaarwichtige discussie probeert wel een of andere partij te refereren naar zijn werk. Hij weet ook goed de media te bespelen en heeft een sterke invloed op zijn lezers.

Dat heeft ook te maken met de inhoud van zijn romans (drie romans op minder dan tien jaar tijd nota bene). Houellebecq beschrijft daarin moderne ondernemingen, schetst het beeld van depressieve figuren anno 2000, stelt zich vragen bij het economisch liberalisme en de globalisering, analyseert zelfs een soort van verborgen pact tussen het neo-liberalisme en de seksuele bevrijding. Verder schiet hij met scherp op mei '68, op de toenemende onverschilligheid bij de bevolking, op de pornografie, de radicale islam, en zo voort. En daar heeft Lindenberg blijkbaar problemen mee. Nu, elke verstandige mens zal het u zeggen: tien regels van Houellebecq zijn interessanter dan 1000 pagina's Lindenberg.

Het grote "probleem" van Houellebecq is blijkbaar dat hij in de ogen van Lindenberg een onvergeeflijke zonde heeft begaan: hij zegt wat hij denkt en hij is niet bang om zijn standpunten te gaan vertolken in het hol van de leeuw. Persoonlijke standpunten weliswaar die dan onmiddellijk worden gelijkgeschakeld met die van zijn romanpersonages. Een Lindenberg heeft het daar moeilijk mee omdat Houellebecq op die

manier zowat de rol van een "nar" vervult. Hij zegt wat anderen niet kunnen of durven zeggen.

Houellebecq gaat ook tot de kern van het debat: hij klaagt de uitwassen van onze postmoderne samenleving aan. Lindenberg antwoordt daar niet op met tegenargumenten. Neen, hij stelt een lijst van auteurs en intellectuelen op die "verkeerd denken". Lindenberg had nochtans veel beter kunnen scoren door een onderbouwde repliek te schrijven. Maar neen, het werd een schotschrift waarvan hij de titel trouwens gestolen heeft. In 1926 verscheen bij uitgeverij Stock immers een boekje met dezelfde titel. Het was van de hand van duivel-doet-al-kunstenaar Jean Cocteau en *Le rappel à l'ordre* was een verzameling essays over muziek, literatuur en schilderkunst. Een esthetisch programma dus. Heel wat anders dan de aanklacht van Lindenberg.

Nu, dankzij Lindenberg bevindt Houellebecq zich in goed gezelschap. In de voorbije eeuwen zijn er altijd Franse auteurs geweest die in de ogen van de linker- en ook de rechterzijde "verkeerd" dachten en daarop zwaar werden aangerekend. Wat hen niet belette van zeer goede auteurs te zijn. Is Balzac voor elke rechtgeaarde republikein een slechte schrijver omdat hij een fan was van de Bourbons? Was Flaubert in de ogen van de linkerzijde een zwak auteur omdat de Parijse Commune verafschuwde? De vraag stellen is ze beantwoorden.

Er zijn overigens veel zwaardere gevallen geweest dan Houellebecq en nochtans worden die personages in Franse literaire wereld nog altijd gerespecteerd. Ik heb het over Jouhandeau en Chardonne die tijdens de Tweede Wereldoorlog in volle bewondering stonden voor Duitsland. *Idem* voor mensen als Louis-Ferdinand Céline en Paul Léautaud. Of een Louis Aragon die Stalin bewonderde en recenter een Sartre die gek was op Pol Pot en Foucault die zijn bewondering voor Khomeiny niet onder stoelen of banken stak.

Zoiets kunnen we van Houellebecq toch niet zeggen. Wat Lindenberg wellicht erg vindt is dat Houellebecq de linkerzijde bekritiseert en daarmee eigenlijk het milieu aanvalt waaruit hij intellectueel en sociologisch stamt. In zijn beginperiode als schrijver had Houellebecq marxistische sympathieën en zijn familie behoorde tot het communistische electoraat. Maar hier maakt Lindenberg een nieuwe fout (zijn zoveelste). Houellebecq heeft het vooral begrepen op de linkerzijde die het politiek correct denken promoot evenals "*la terreur molle qui en procède*" zoals hij het zelf zo treffend schetste. De linkerzijde die in Frankrijk "*la gauche orléaniste*" wordt genoemd. De linkerzijde die lange tijd de macht heeft gehad maar

nooit het sociaal contract heeft nageleefd dat de burgers met hun overheid hebben afgesloten.

Dat Houellebecq de linkerzijde op die manier met het gezicht op de feiten heeft geplaatst moet waarschijnlijk het hardst aankomen bij Lindenberg en de zijnen.

Vlaanderen en de uitbreiding van de Europese Unie

Prof. Dr. Geert van Calster

De kwestie van de uitbreiding van de Europese Unie heeft in België, eerst in Wallonië, nu ook in Vlaanderen, eindelijk de weg naar het min of meer brede publiek gevonden.

Twee catalysatoren blijken hierbij een rol te spelen: het gewicht dat de VLD heeft geworpen achter een volksraadpleging over de in de steigers staande Europese Grondwet; en de mededeling van VBO voorzitter Luc Vansteenkiste dat z.i. de uitbreiding van de EU op korte termijn een nadelige invloed zal hebben op de Belgische economie.

Deze 2 thema's maken dan ook het voorwerp uit van deze bijdrage: de uitbreiding van de E.U., en de impact daarvan op Vlaanderen; en de Europese Grondwet, met eveneens de impact ervan op Vlaanderen.

Voorafgaandelijk aan deze 2 thema's, is het m.i. op zichzelf verheugend dat de uitbreiding, en de Grondwet, eindelijk een plaatsje opeisen in de nationale pers. Gewoonlijk krijgt de Vlaamse kijker en de Vlaamse lezer enkel de openings- en afsluitingsceremonies van deze evenementen te zien.

Vraag is natuurlijk of het in de context van het hedendaagse medialandschap tot een echte discussie zal kunnen komen. Hierover later meer.

De uitbreiding van de E.U.

Allereerst breng ik graag een aantal basisgegevens in herinnering.

De Europese Raad van december 2002 in Kopenhagen, beëindigde de toetredingsonderhandelingen met Cyprus, de Tsjechische Republiek, Estland, Hongarije, Letland, Lithouwen, Malta, Polen, de Slovaakse Republiek, en Slovenië. Met betrekking tot Bulgarije en Roemenië, concludeerde deze Raad dat men erna toe zou werken om deze landen te laten toetreden in 2007, op voorwaarde vanzelfsprekend dat de onderhandelingen tegen dan rond zijn. Met betrekking tot Turkije, werd overeengekomen pre-toetreding gesprekken verder te zetten. Voorts moet de Europese Commissie tegen einde 2004 rapporteren of Turkije

voortgang heeft gemaakt met toenadering, en of echte onderhandelingen kunnen aanvangen tegen 2005.

Voormelde 10 landen treden op 1 mei 2004 toe tot de EU. Laat ik hierbij al onmiddellijk verduidelijken dat geen enkele van deze 10 vooralsnog toetreedt tot de Europese Economische en Monetaire Unie, en dus geen van hen de Euro als munteenheid zal hebben. Hoewel ze wel alle hiertoe verplicht zullen zijn eens de economische voorwaarden hen dat toelaten.

Zoals de lezer wellicht weet hielden de meeste van de nieuwe leden een referendum over de toetreding tot de Unie, en werden die referenda een relatief groter succes dan door velen gevreesd.

Wat onmiddellijk opvalt in de basisgegevens van de nieuwe Lid-Statens, is het grote belang van Polen onder de nieuwe Statens: de Poolse bevolking van 40 miljoen, zorgt tezamen voor grofweg de helft van zowel de bevolkingcijfers als het BBP van alle nieuwe Leden. Dat maakt van Polen een bijzonder belangrijke speler, wat nog versterkt is door de stemgewichten in de Raad van Ministers, waar we straks nog op terugkomen. Maar ik signaleer nu al dat bij het Verdrag van Nice aan Polen en Spanje 27 stemmen worden gegeven, voor die beslissingen die worden genomen met gekwalificeerde meerderheid. Dat zijn er slechts 2 minder dan het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Duitsland, en Italië, die veel grotere bevolkingsaantallen hebben. Het ontwerp EU grondwet wijzigt dit systeem: een eenvoudige meerderheid van Leden zou volstaan, zolang deze maar 3/5 van de bevolking van de EU vertegenwoordigen. Geen wonder, dus, dat Polen en Spanje zich samen verzetten tegen dit onderdeel van deze ontwerp Grondwet.

Komen we nu op het punt van de *impact van deze uitbreiding op Vlaanderen*. Om te beginnen is er over de historische verantwoording van de uitbreiding, weinig consultatie geweest met de kiezer. Inclusief met de Vlaamse kiezer. België, inclusief Vlaanderen, is een netto-betaler aan de Unie. Dit betekent zoals u weet dat we meer bijdragen aan de Europese kas dan we ervan terugkrijgen. Derhalve bestaat er in Vlaanderen, wellicht gelukkigerwijze geen corporatistische reflex zoals die beweerdelijk wel bestaat bij bijvoorbeeld Ierse, Portugese of Spaanse kiezers en politici: door de komst van 10 landen die quasi allemaal bij uitstek in aanmerking zullen komen voor Europese financiële steun, zien zij een aantal Europese vetpotten aan zich voorbij gaan. Overigens is het begrip "netto-betaler" op zichzelf dogmatisch, vermits het veel moeilijker in de financiële impact te berekenen van bijvoorbeeld de Interne Markt,

die in de komende jaren ook voor Vlaamse bedrijven markten zal doen opengaan, en waarvan in omgekeerde richting ook Vlaamse consumenten en de Vlaamse industrie van zal profiteren.

Geen debat dus, over de rechtvaardiging van de uitbreiding. Wel een clichématige verantwoording van dit programma, dat m.i. daarvoor alleen (het clichématige karakter) niet moet worden veronachtzaamd: nl. het argument van de historische verantwoordelijkheid en van de historische vredesverankering van de Unie. Net zoals het dit deed tussen Duitsland en Frankrijk bij het begin van haar ontstaan, draagt de Unie heden ten dage bij aan een vreedzaam Europees continent. Met de recente Balkanoorlogen in het geheugen meen ik dat we daar niet schamper over kunnen doen.

Een simpele blik op een aantal van de basiscijfers binnen de EU, leert ons de eenvoudige les dat de Europese Unie nu reeds [Denemarken; 5.3 milj] en vanaf mei 2004 [Estland, Letland, Lithouwen, Slovaakije,...] steeds meer Leden omvat die met een minder omvangrijke bevolking dan Vlaanderen, en een veel kleiner BBP, in de EU als natiestaat zullen fungeren. Naar ik aanneem heeft dit een belangrijke symboolfunctie voor Vlaanderen.

Het zal er overigens voor Vlaanderen op aankomen om een pro-actieve politiek van samenwerking te voeren met de nieuwe Lid-Staten, wat gezien de bevoegdheden van Vlaanderen in de internationale politiek, in principe althans volop mogelijk zou moeten zijn.

Naast de reeds vernoemde gevolgen voor Vlaanderen [het onvermijdelijke karakter, omwille van de vredesfilosofie, van deze en wellicht verdere uitbreiding; de symboolwaarde van naar omvang kleinere Staten die volwaardig Lid worden; en de noodzaak tot ware partnerschap met de nieuwe State], zijn er m.i. 2 hoofdmotieven die de weerslag van de uitbreiding op Vlaanderen zullen bepalen: de economische impact; en de noodzaak aan institutionele hervorming.

Om te beginnen de economische impact. Dit debat werd recent aangezwengeld door de voorzitter van het VBO, Luc Vansteenkiste. Die speelde in op wat een intuïtieve reactie lijkt te zijn van velen, in het geval van rechtstreekse concurrentie van lage loon-landen; nl. dat de meer arbeidsintensieve jobs worden weggezogen zodra protectionistische obstakels wegvallen; Ross Perrot verwees hier naar wanneer hij in een verkiezingstoespraak in de context van Nafta, verwees naar "that giant sucking sound". Eén en ander is vanzelfsprekend het logische gevolg van de leer van de vergelijkende voordelen, die ons zegt dat de internationale

welvaart er collectief op vooruitgaat indien elke Staat zich concentreert op de productie van die goederen of diensten die het op de marginaal meest kost-efficiënte (of minst kostinefficiënte) wijze kan produceren. Het gevaar voor de Vlaamse economie bestaat er klaarblijkelijk in, zo hebben we met z'n allen kunnen lezen, dat de Vlaamse economie, al of niet gehinderd door federale beperkingen, niet in staat is om op efficiënte, flexibele wijze op dit soort van handelspatronen in te spelen.

Een belangrijke academische studie naar de handelsgebonden effecten op de sociaal-economische realiteit in Vlaanderen, als gevolg van de uitbreiding, werd reeds in 2001 uitgevoerd door mijn Leuvense collega's van de faculteit economische wetenschappen, onder leiding van professor Abraham, Konings en Veugelers.

Deze studie bevat een aantal beleidsconclusies die m.i. rechtstreeks aansluiten bij de leer van de vergelijkende voordelen:

- een algemene promotie van handel met de nieuwe Lid-Staten; bijvoorbeeld door Vlaamse KMO's actief bij te staan bij het bespelen van deze markten; zowel voor exporteurs als voor investeerders.
- specialisering van Vlaanderen naar technologische of nieuwe producten, dan wel zeer specifieke gestandaardiseerde producten, zoals textiel en schoenen; en
- wederzijdse handel met deze landen, m.a.w. geen krampachtige nadruk op export alleen.

Innovatie en voortdurende heroriëntering: dat is wat deze studie vereist. En dat is precies waar het in Vlaanderen aan ontbreekt, volgens een recente studie van de Universiteit van Gent.

Institutionele hernieuwing van de EU

Dit brengt mij bij het laatste thema van deze bijdrage. Dat is de noodzaak aan Institutionele hernieuwing van de EU, waarvoor de uitbreiding als katalysator werkte, en die een voorlopig hoogtepunt kende in het ontwerp van Europese Grondwet.

Institutionele vernieuwing zal inderdaad worden opgenomen in een Europese Grondwet, waarvan een ontwerp vlak voor de zomervakantie werd voorgesteld door de voorzitter van de grondwettelijke Conventie, Valéry Giscard d'Estaing. Belangrijk om te melden is dat ook de nieuwe Lid-Staten in deze Conventie vertegenwoordigd waren.

Het ontwerp is uiteindelijk een min of meer lelijk beest geworden, als Grondwettelijke fundering veel minder aantrekkelijk dan bijvoorbeeld de

Grondwet van de Verenigde Staten of, zullen de slechte karakters onder ons suggereren, de Britse. Een grote aantrekkingskracht van deze laatste is namelijk wellicht dat ze ongeschreven is.

Dat de ontwerp Grondwet als literair product onaantrekkelijk is, komt ongetwijfeld door de verschillende ambities die de verscheidene deelnemers aan de Conventie koesteren met de tekst:

- voor sommigen was de Grondwet vooral bedoeld om de beslissingsprocedures te stroomlijnen; dit uit zich dan bijvoorbeeld in de voorstellen tot vermindering van het aantal leden van de Commissie; of in een nieuw systeem van stemmenaantallen in de Raad.
- voor anderen was de Conventie vooral een oefening in consolidatie: het netjes bij elkaar brengen van de uiteenlopende Verdragen die niet hielpen bij het programma om Europa dichterbij de burger te brengen.
- nog anderen, die een einde willen stellen aan de steeds groeiende bevoegdheden van de Unie, zagen de Grondwet als een instrument om voor eens en altijd de lijn te trekken: zij vrezden het "f-woord": federalisme.
- Tenslotte waren er, net omgekeerd, precies diegenen die in de Grondwet een mogelijkheid zagen om verder de weg op te gaan van de steeds grotere eenheid, vooropgesteld door het Verdrag van Rome.

Ik meen dat dit niet het forum is om een overzicht te geven van wat er allemaal in de ontwerp Grondwet wordt voorgesteld. Wat belangrijker lijkt op dit forum, is om te beginnen dat waar op elk ogenblik door de leden en het voorzitterschap van de Conventie de hoop werd geopperd dat de Lid-Staten, de tekst min of meer ongewijzigd zouden overnemen, deze hoop nu de grond is ingeboord. De Lid-Staten hebben beslist dat zij de ontwerp Grondwet grondig gaan bestuderen en ook zelf voorstellen tot wijziging zullen opstellen. Wat vervolgens m.i. voor Vlaanderen van bijzonder groot belang is, is dat de sfeer onder quasi alle Lid-Staten, de nieuwe Lid-Staten op kop, getuigt van een groot enthousiasme voor de "natie-staat".

In een pleidooi voor de nationale belangen van de Lid-Staten, plaatste ik enige tijd geleden in *De Tijd* grote vraagtekens bij de mythe van "het" Europese belang. Belgische Ministers blinken uit in het verantwoorden van Europese beslissingen onder verwijzing naar "het Europese belang". Ik herneem hieronder een aantal van de bedenkingen die ik toen

formuleerde, niet omdat ik graag citeer uit eigen werk, doch omdat de thema's die erin worden aangereikt mij bijzonder actueel lijken:

De voorstelling van zaken door opeenvolgende Belgische regeringen doet onrecht aan de voorstuwende rol die de nationale belangen blijvend spelen in de toekomst van de Europese Unie. De kwalificatie van 'het' Europese belang als zijnde moreel eerbaarder dan de nationale belangen, is bovendien onderdeel van de opbouw van een Europese mythe die uiteindelijk de Unie zelf niet ten goede komt.

Een 'federaal Europa' als het al niet als een feit wordt beschouwd, maakt een vast onderdeel uit van de Belgische retoriek over Europa. De Europese Commissie, voorgesteld als de permanente behoeder en voorvechter van het Europese ideaal, moet in deze optiek vanzelfsprekend zoveel mogelijk bevoegdheden krijgen over zoveel als mogelijk actieterreinen. Is het nationaal belang van de Lid-Staten van de Unie echter zulk een vies woord dat het in een Europees idealisme niet thuis hoort?

In het Belgische publieke debat over de toekomst van de Europese Unie, is er geen plaat voor Eurosceptische noten. In zekere mate is dit natuurlijk een gevolg van de symbiose, in het Belgische geval, tussen Europees en nationaal belang. Omwille van haar geografische ligging, van haar geringe economische en politieke gewicht in het buitenland, en van de middelpuntvliedende krachten in haar eigen constitutionele structuur, is België een natuurlijke voorvechter van een sterk Europa. Dit geeft Belgische *spin doctors* een gedroomd middel: aan alles wat de Europese Instellingen op het vlak van bevoegdheden en harmonisatie versterkt, wordt Belgische steun gegeven, "omdat het Europa en het Europese ideaal ten goede komt". Hierbij wordt vaak verzwegen dat dit met name ook het Belgische nationale belang dient, en niet noodzakelijk de belangen van de Gewesten). Tot daar aantoe. Maar vervolgens wordt in eenzelfde beweging enigerlei ander voorstel dat tot minder grote harmonisatie en/of tot minder omvangrijke bevoegdheden van de Instellingen zou leiden, afgedaan als zijnde verwerpelijk, want geïnspireerd door het nationale belang van de betrokken Lid-Staat.

De jongste jaren, wellicht ook in functie van het relatieve gebrek aan politiek zwaargewicht van de meest recente voorzitters van de Europese Commissie, ziet de Commissie met lede ogen hoe de Lid-Staten uitdrukkelijker de Europese agenda hebben bepaald, ten nadele van haar eigen politieke gewicht. In tegenstelling tot de indruk die men veelal krijgt, is dit geen bedreiging voor het Europese belang.

Eenzijdige, nationale belangen, ook de Belgische, zijn de drijvende kracht achter de meeste vormen van internationaal, gezamenlijk optreden. Een misschien wat cynische maar wellicht realistische visie op de internationale politiek, bekijkt de internationale diplomatie als het resultaat van het optreden van Staten die elk voor zich op zoek gaan naar de maximale verwezenlijking van hun eigen belangen. Zij hebben intussen geleerd dat het permanent halsstarrig vasthouden aan het eigen nationale belang (zoals, in de Europese context, door de uitoefening van een vetorecht), deze doelstelling niet realiseert. Een zakelijke, realistische houding, inclusief het sluiten van compromissen - geven en nemen, garandeert een beter resultaat.

De nationale belangen van de Europese Lid-Staten zijn een fantastisch instrument in de verwezenlijking van de Europese Unie. Het is misplaatst ze voor te stellen als enggeestig, of ultranationalistisch. Zij, eerder dan de agenda van de Europese Commissie, zijn wellicht Europa's sterke bondgenoot in haar toekomstige uitdagingen. Een meer kritische benadering van de Europese ontwikkelingen met hernieuwde aandacht voor de natiestaat en haar belangen is heus geen verraad aan het Europese ideaal.

Wat we bij ons in Vlaanderen, m.i. , bijvoorbeeld naar aanleiding van deze Conventie, ernstig moeten afvragen is hoe de Vlaamse en Waalse belangen, eerder dan de Belgische, op degelijke wijze Europees kunnen worden vertegenwoordigd. Nog even en we zijn samen met de Europese Commissie de enigen die de natie-staat als de ondergang van de Unie beschouwen.

Laat de markt het voordeel van de twijfel

Lic. Stijn Debruyne

Enige tijd geleden verscheen bij uitgeverij Pelckmans een boekje van de hand van Johan van Overtveldt, doctor in de toegepaste economische wetenschappen en hoofdeconoom bij het zakenblad *Trends*, met als titel: *Marktzege[n]. Zes aanklachten tegen het antiglobalisme*. Zoals deze titel laat vermoeden heeft de auteur geprobeerd een positief markteconomisch antwoord te formuleren op de stortvloed aan antiglobalistische - andersglobalistische, zo je wil - literatuur die de jongste jaren op de markt (jawel!) werd gegooid.

Dat de auteur vooral een economische benadering van de zaak brengt, mag dan niet verbazen, jammer is wel dat hierdoor de politiek-filosofische, culturele en historische aspecten van het maatschappelijk fenomeen van globalisering minder aan bod konden komen. Deze leemte wordt enigszins opgevuld door professor Marc Eyskens die het voorwoord verzorgde. Anderzijds belet de economische benadering geenszins dat ook niet-economisten dit boek ter hand kunnen nemen. Integendeel, men heeft duidelijk getracht een zo groot mogelijk publiek te bereiken. Precies om een maatschappelijk debat eindelijk mogelijk te maken. Want met dit boek wil Johan van Overtveldt juist het debat met de antiglobalistische beweging ten volle aangaan.

Juiste bekommernissen

De auteur verrast door meteen te stellen dat de bekommernissen van de overgrote meerderheid van de geweldloze antiglobalisten ook de zijne zijn. Ook hij zou niets liever willen *"dat de economie de mens dient en niet omgekeerd, dat de muur tussen Noord en Zuid neergehaald wordt, dat de dictatuur van het geld geen kans krijgt, dat de staat verder gedemocratiseerd wordt, dat cynisme vervangen wordt door hoop, dat het ware burgerschap herontdekt wordt, dat collectieve waarden onderschreven worden, dat een creatief universeel gedachtegoed aan bod kan komen, dat het milieu niet verloederd wordt en dat gebouwd wordt aan de weerstand van de mensen"*. Welk redelijk mens kan hier trouwens tegen zijn, zo vraagt hij zich af.

Alleen komt hij in dit boek tot de conclusie dat het vrije marktmodel en de ermee samenhangende globalisering de beste oplossing bieden voor de gestelde uitdagingen. Het behoort immers *“tot het wezen van een vrijemarkteconomie dat aan zoveel mogelijk behoeften, in materiële als immateriële zin, voldaan wordt op een zodanige manier dat zo efficiënt mogelijk omgesprongen wordt met de schaarse middelen.”* Hieruit ontstaat automatisch een tendens tot specialisatie. De onderlinge uitwisseling van goederen en diensten via internationale handel volgt daar logisch uit voort. *“Het is via deze mechanismen dat vrijemarkteconomie en globalisering van het economische gebeuren tot hogere niveaus van welvaart en welzijn van steeds meer mensen leiden.”*

Terecht merkt Van Overtveldt op dat de antiglobalistische beweging geplaagd wordt door een extreme heterogeniteit. In hun rangen vindt men immers anarchisten, ecologen, syndicalisten, conservatieven, consumentenactivisten, eco-fascisten, religieuze bewegingen, nationalistes, marxisten, tiersmondisten, en zo voort - gaande dus van extreem-links tot extreem-rechts. Dat de duidelijkheid aan stellingnames hieronder lijdt behoeft geen betoog. De interne contradicties die dit de beweging oplevert, zorgt ervoor dat die beweging onmogelijk uit één mond kan spreken. Daarom beperkt de auteur zich tot die antiglobalisten die hun kritiek op het sociaal-economische wereldsysteem enigszins coherent in economische termen hebben weten te formuleren. Maar ook dan nog, zo merkt de auteur op, blijft het ideeëngoed van de antiglobalisten erg onduidelijk en vaag. De stellingnames die steeds geponeerd worden zijn immers meestal negatief: men verzet zich steeds tegen bestaande structuren of instanties.

Het debat dat niet gevoerd wordt

Er wordt ook stilgestaan bij de semantische kwaliteit van het maatschappelijke debat dat momenteel gevoerd wordt rond de thema's die door de anti-globalistische beweging opgeworpen zijn. Het valt immers niet te ontkennen dat, op een aantal standaardwerken na, *“het intellectuele weerwerk van diegene die zich kritisch opstellen tegenover het antiglobalisme eerder aan de magere kant bleef.”* Van Overtveldt ziet hiervoor twee redenen. De critici van het anti-globalisme vertonen ten eerste al te vaak een zelfgenoegzaam trekje, *“misschien zelfs wat een hautaine houding”*. Hij splitst dit eerste element vervolgens op in twee subelementen. *“Enerzijds: Hoe kan men nu, gegeven de enorme vooruitgang gerealiseerd gedurende de voorbije twee eeuwen, twijfelen*

aan de superioriteit van de vrijemarkteconomie inzake welvaarts- en welzijnscreatie?’ En anderzijds: ‘Ach ja, er moet altijd wel tegen iets geprotesteerd worden maar net als de generatie van mei '68 zullen ook deze oproerkraaiers ooit wel tot de jaren van verstand komen.” Het tweede element dat het in gebreke blijven van de critici van het antiglobalisme verklaart, *“vloeit voort uit de remmingen opgeworpen door het politiek correcte denken. Een liefst verregaande mate van sympathie voor de ideeën van het antiglobalisme ging de voorbije jaren steeds meer behoren tot het politiek correcte denken. Kritische opmerkingen en analyses komen daardoor bijna a priori in een verdacht licht te staan.”* Hij betreurt duidelijk zowel die apathische houding van de globalistische intelligentsia alsook de politiek correcte restricties die ook hier de kop opsteken. Met dit boek heeft hij gepoogd beide het hoofd te bieden.

De zes aanklachten

De zes aanklachten van het anti-globalisme die hij vervolgens nader onderzoekt en bespreekt zijn de volgende:

1. De vrijemarkteconomie en de globalisering drijven te veel op puur financiële transacties, speculatie en woekerwinsten (het zogenaamde 'casino-kapitalisme').
2. Ze bedreigen de algemene welvaart en welzijn.
3. Ze leiden onvermijdelijk tot een inkomensverdeling die alsmar ongelijker wordt.
4. Ze putten de grondstoffen en energiebronnen van moeder aarde genadeloos uit.
5. Ze verloederen het milieu steeds meer.
6. Ze ondermijnen de democratie via de machtsconcentratie bij grote privé-ondernemingen.

Elk van die aanklachten wordt dan minutieus ontleed. Van Overtveldt gaat hierbij zeer nauwkeurig te werk. Hij kent de materie door en door, heeft er veel literatuur op nageslagen en heeft zich uitermate goed gedocumenteerd. Het cijfer- en studiemateriaal waarmee hij uitpakt is zonder meer indrukwekkend (zie ook het waardevolle notenapparaat). Deze empirische methode laat hem niet alleen toe elke aanklacht tot op het bot af te breken. Bovendien leidt ze hem tot het poneren van precies de omgekeerde stelling van wat aangeklaagd werd. Het is juist het vrijemarktmodel dat ervoor zorgt dat welvaartstoename heeft kunnen

plaatsvinden, inkomensongelijkheid verminderd wordt, de democratie versterkt wordt, enzovoort. Op een rustige en onderbouwde manier laat hij aldus geen spaander heel van de anti-globalistische retoriek.

De auteur gaat er dus hard tegenaan en dat ontsiert het boek een beetje. Het debat dat hij met dit boek zo beoogt dreigt ermee namelijk te verworden tot een knock-out-gevecht, of nog erger, een dovemansgesprek. Ook de methode die hij hanteert, hoe goed bedoeld, geschikt en efficiënt ze ook mag zijn, lijkt bij nader inzien wat verdacht en in elk geval voorspelbaar. Het cijfermateriaal en het aantal studies waarmee hij telkens uitpakt mogen dan wel ontzettend indrukwekkend en overtuigend zijn, ze lijken ook telkens net iets te veel in zijn kraam te passen. Alsof er nooit studies werden gepubliceerd die tot andere, minder gewenste, conclusies kwamen.

Anderzijds mag het de auteur ook niet ontgaan dat de tegenargumenten van de anti-globalistische groeperingen ervoor gezorgd hebben dat het markteconomisch handelen zich reactief heeft kunnen aanpassen. De auteur meent bijvoorbeeld dat er ooit terechte milieuaanklachten zijn geweest. Welnu, het feit dat het flexibele vrijmarktmodel zich hieraan heeft weten aan te passen, toont daarom niet alleen aan dat dit model ook die milieutest doorstaat, het toont evenzeer aan dat relevante kritieken nuttig zijn. Met andere woorden, ook de stellingnames van maatschappelijke actoren zoals de anti-globalistische beweging dienen, voor zover ze relevant en accuraat zijn, geuit te kunnen worden in een vrije markteconomie. Het feit dat dit gebeurt en dat de markt er zelfs automatisch zich naar schikt bewijst precies het superieure van het marktmodel. Alleen ervoor zorgen dus dat men niet dezelfde fout maakt als de anti-globalisten door het ganse anti-globalistische kind met het badwater weg te spoelen.

Een alternatieve agenda

In het laatste hoofdstuk werkt Van Overtveldt dan zeer realistische, genuanceerde en concrete voorstellen uit met beleidsopties die de maatschappelijke voordelen van een vrijmarkteconomie nog verder kunnen doen toenemen. Ook hij is er immers van overtuigd dat er nog veel meer kan gebeuren om op een snellere en efficiëntere manier een toenemend aantal mensen aan de rijkdom te laten participeren. Hiermee begaat hij alvast niet dezelfde fout als de anti-globalisten die al te vaak niet verder geraken dan kritiek spuien op het bestaande systeem zonder alternatieven voor te stellen.

De alternatieve agenda die hij zo uitwerkt krijgt concreet vorm in vijf punten:

1. bijschaving van de internationale financiële architectuur (een ander IMF, herdenken rol Wereldbank en Bank voor Internationale Betalingen)
2. opheffen van alle handelsprotectionisme vanwege de rijke landen
3. fundamentele bijsturing van de mechanismen inzake ontwikkelingshulp (meer marktconform, meer concurrentie, minder bureaucratie, giften in plaats van leningen, introductie ontwikkelingsvouchers, en zo verder)
4. multinationalaal antitrustbeleid puur gericht op efficiëntie
5. marktconform milieubeleid (prijssignalen, verhandelingsmogelijkheid emissierechten, enz.)

De maskers vallen af

Nadat via een harde empirische analyse gammele, onsamenhangende en soms zelfs foute elementen in het anti-globalistisch discours werden blootgelegd en nadat daarna een genuanceerde en realistische alternatieve agenda werd voorgesteld, komt de auteur tot het besluit dat alleen het markteconomisch systeem ervoor kan zorgen dat welvaartscreatie blijvend mogelijk is voor alle mensen en bovendien het meest geschikt is als antwoord op de talloze nieuwe uitdagingen.

“Een degelijk uitgebouwde vrijmarkteconomie, met haar onvermijdelijke tendens tot globalisering, levert een onnavolgbare bijdrage aan de oplossing van de problemen waar de antiglobalisten met recht en reden voortdurend op hameren.”

In het nawoord wordt verder de ex-president van Tsjechië Vaclav Havel geciteerd: *“Hoewel mijn hart wellicht aan de centrumlinkse kant klopt, heb ik altijd geweten dat het enige economische systeem dat werkt een vrijmarkteconomie is. Het is de enige natuurlijke en zinvolle economische ordening en de enige die leidt tot welvaart omdat het het enige economische systeem is dat de ware aard van het leven reflecteert. De essentie van het leven is immers oneindig en mysterieus veelvormig. Er kan dus onmogelijk voor gepland worden.”*

De auteur betreurt dan ook dat sommige hardleerse anti-globalisten doof blijven voor uitgewerkte tegenargumentaties. Hij vreest zelfs dat ideologische achterhoedegevechten hiervan de oorzaak zijn. “Helaas, een harde kern binnen de anti-globalistische beweging is niets minder dan oude wijn in nieuwe zakken. Voor traditionele marxisten en gelijkgezinden

vormt tien jaar na de voor hun ideeëngoed eigenlijk dodelijke val van de Berlijnse Muur de anti-globalistische beweging slechts een middel tot een hoger doel, namelijk de uitbanning van de vrijemarkteconomie en de restauratie van een veel rigider, dirigistisch systeem dat op termijn echter niet anders kan dan uitmonden in economisch, sociaal, democratisch en ecologisch verval. De zege(n) van de vrije markt zal voor deze groep van mensen altijd een onverteerbare realiteit blijven.”

Een interessant en nuttig werkstuk dus. Laat het debat maar beginnen.

Johan van Overtveldt, *Marktzege[n]. Zes aanklachten tegen het antiglobalisme*, uitgeverij Pelckmans, Kapellen, 2002, 165 blz. (waarvan 17 blz. noten); geen (wetenschappelijke) bibliografie, noch personen- of zakenregister; voorwoord door Prof. Marc Eyskens.

Over de auteurs

- **Lic. Stijn Debruyne** studeerde economische wetenschappen en politieke wetenschappen aan de KU Leuven. Hij is hoofdbestuurslid van VVA en bestuurslid van de afdeling Brussel.
- **Mr Drs Frank Judo** is hoofdredacteur van *Vivat Academia*.
- **Lic. Alain Mouton** studeerde politieke wetenschappen aan de KU Leuven en is redacteur van het weekblad *Trends*. Hij is tevens hoofdbestuurslid van VVA.
- **Lic. Jaak Peeters** studeerde psychologie aan de KU Leuven en is hoofd van de personeelsdienst van een multinationale onderneming. Hij publiceerde talloze artikelen over de toekomst van Vlaanderen en is onder meer auteur van de boeken *De cultuur van het simplisme: over de identiteit van mens, land en volk* (1991) en *Waarde landgenoten. Brief van een Vlaams nationalist aan de nieuwe Vlamingen* (1997).
- **Drs Herman Simissen** is verbonden aan de faculteit cultuurwetenschappen van de Open Universiteit te Heerlen. Hij is tevens redacteur van het tijdschrift *Streven*.
- **Piet Tommissen** is doctor in de economische en de politieke wetenschappen. Na een loopbaan in het bedrijfsleven, doceerde hij aan de Economische Hogeschool Sint-Aloysius te Brussel en het Limburgs Universitair Centrum te Diepenbeek.
- **Prof. Dr Geert van Calster** is doctor in de rechten en doceert internationaal milieurecht aan de KU Leuven. Hij is tevens advocaat aan de Brusselse balie.

Afdelingen

<http://wa.vwb.org/wa-afdelingen.html>

VVA-Antwerpen	kristin.hilderson@wanadoo.be vic.mortelmans@vlaanderen.org (jongeren)
VVA-Brugge	wa.brugge@pandora.be
VVA-Brussel	wa@drvermeulen.com
VVA-leper	andre.bouckaert@online.be
VVA-Campinia	peeters.jaak@pandora.be
VVA-Klein-Brabant	janpieter.haems@pi.be
VVA-Kortrijk	paul.thurman@kulak.ac.be paul.demeester@belgacom.net
VVA-Kortrijk-Jongeren	dehaene_veerle@yahoo.com wa_jongeren@hotmail.com (secretariaat)
VVA-Leuven	petervanwindakens@vlm.be
VVA-Limburg	walimburg@pandora.be ghislain.duchateau@pandora.be (secretaris)
VVA-Oostende	wim.vereycken@pandora.be
VVA-Oost-Vlaanderen	walterdegryze@hotmail.com
VVA-Taxandria	verdurme.bvba@pi.be

Activiteitenkalender

WA-Brugge

Zaterdag 10 januari 2004

Nieuwjaar met illusies

Zaterdag 17 januari 2004

The Cris Joris Experience (Jazz in de Werf)

Vrijdag 13 februari 2004

De schok van twee culturen door Rik Pinxten

Vrijdag 19 maart 2004

Iedereen Beroemd, de BV's door Gust De Meyer

WA-Limburg

Zondag 18 januari 2004

Nieuwjaarsfeestmaal en thé dansant met DJ Alex & zanger Jef (Krekelhof, Kuringen)

Donderdag 29 januari 2004

Film *CUBA* van cineast Paul De Schutter (De Binder, Kiewit)

WA-Antwerpen

Zondag 11 januari 2004

Nieuwjaarsconcert en -receptie *Op reis naar Madrid* (Antwerps Cultureel Overleg)

Donderdag 20 januari 2004

Van solo tot symfonisch door Jan Raes, Kon. Filharmonisch orkest van Vlaanderen

Dinsdag 27 januari 2004

C. Neutjens over *Opkomst en verval van de mythe in de Westerse cultuur*

Dinsdag 2 maart 2004

Koen Elst over het Hindoeïsme

Dinsdag 10 februari 2004

Henk Wijffels over *De studie van het diergedrag*

Dinsdag 16 maart 2004

Debat *Verstikkend bestuur: concurrentiekracht van de Vlaamse economie*

Dinsdag 30 maart 2004

Peter Brinckman over *De Antwerpse mobiliteitsproblematiek, een Gordiaanse knoop?*

WA-Antwerpen biedt een aanvullend programma voor jong-academici aan

Zaterdag 6 maart 2004

Egyptomanie in het Waasland

Zaterdag 26 juni 2004

Geuzetocht en brouwerijbezoek.

Tot uw dienst: de leden van het hoofdbestuur.

Algemeen voorzitter:

Prof. Dr. Matthias Storme, Zuidbroek 49, 9030 Mariakerke

Algemene ondervoorzitters:

Lic. Milka Tombal, Carnegielaan 47, 3500 Hasselt

Ir. Marc Van Dongen, Bredabaan 764, 2170 Merksem

Algemeen secretaris:

Ph. D. Rita Wardenier, Waversesteenweg 288, 1040 Brussel

Algemeen penningmeester:

Lic. Fernand Smets, Oostvaardijk 17, 2830 Willebroek

Hoofdedacteur:

Mr. Frank Judo, Luchtvaartlaan 50 bus 5, 1150 Sint-Pieters-Woluwe

Bestuursleden:

Lic. Alain Mouton, Voorstraat 36 A, 8500 Kortrijk

Lic. Stijn Debruyne, H. Mausstraat 15 b 7, 1000 Brussel

Prof. Dr. Jozef T. Devreese, d'Oultremontlei 24, 2930, Brasschaat

Lic. Chris D'Huyvetter-Swinnen, Azalealaan 1, 2950 Kapellen

Lic. Luc Decreus, Minister Tacklaan 21, 8500 Kortrijk

Ir. Wim Vereyken, Pater Pirelaan 9, 8400 Oostende

Lic. Marnix Cherretté, Vaartstraat 4 bus 5, 9300 Aalst